

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR IN VLAANDEREN

Colofon

Van Mensen en Dingen

Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen

Voorheen: Oost-Vlaamse Zanten (sedert 1926) en Mengelmaren (sedert 1993).

Uitgegeven door:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV) en Volkskunde West-Vlaanderen v.z.w. (VWV), i.s.m. het Huis van Alijn (Gent), het Stedelijk Museum voor Volkskunde (Brugge), het Volkskundemuseum (Antwerpen) en het Museum voor de Oudere Technieken (Grimbergen).
Met de steun van de provincie Oost-Vlaanderen.

Websites en e-mailadressen:

<http://users.pandora.be/kbov> - kbov@pandora.be
<http://www.volkskunde-west-vlaanderen.be> - d_vanlooche@hotmail.com
<http://www.huisvanalijn.be> - huis.alijn@gent.be
<http://www.brugge.be/musea> - volkskundemuseum@skynet.be
<http://museum.antwerpen.be/volkskundemuseum> - volkskunde.museum@stad.antwerpen.be
<http://www.mot.be> - info@mot.be
<http://www.vcv.be> - info@vcv.be
<http://www.volkskunde-vlaanderen.be> - volkskunde-vlaanderen@pi.be
<http://www.volkskunde-limburg.be>
Redactieadres: Van Mensen en Dingen, Kristien Bogaert, Waterstraat 77, 9040 St.-Amandsberg

Hoofredacteur:

Jacques Van Keymeulen (tel. 09-231 13 64; jacques.vankeymeulen@ugent.be).

Redactiesecretarissen:

Kristien Bogaert (tel. 09-251 08 92; marc.hillaert@skynet.be)
Veronique De Tier (tel. 09-383 53 98; veronique.detier@ugent.be)
Arnold Eloy (tel.: 09-245 37 43; arnold.elay@skynet.be)
Tekstredacteur: Frans Van Lancker (tel. 09-226 27 45; fra.vanlancker@skynet.be)

Redactie: Mark Adriaen, Bea Baillieul, Rob Belemans, Kristien Bogaert, Luc Daels, Johan Dambruyne, Johan David, Hendrik Defoort, Emiel Decock, Bart De Nil, Veronique De Tier, Willy Dezutter, Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Sibylla Goegebuer, Guy Hoebeke, Lies Klerkx, Harlinda Lox, Antoon Naert, Werner Van Hoof, Margaretha Van Huele, Jacques Van Keymeulen, Danny Vanlooche, Harry Van Royen, Els Veraverbeke, Christophe Verbruggen, Rinus Willemsen.

Redactieraad: prof. dr. Jan Art, em. prof. dr. Willy Braekman, prof. dr. Elze Bruyninx, lic. Marcel Daem,

prof. dr. Chris De Backer, prof. dr. Marcel De Cleene, prof. dr. Magda Devos, prof. dr. Luc François, lic. Walter Giraldo, prof. dr. Rik Pinxten, prof. dr. Gerard Rooijackers, prof. dr. Hugo Soly, prof. dr. Jan Tolleneer, em. prof. dr. Romain Van Eenoo.

Concept lay-out: Nina Hoste

Vormgeving, opmaak en druk: Geers Offset nv - Gent, Oostakker.

Abonnementen-informatie:

KBOV: Luc Beyens, Vinkendal 32, 9031 Gent (Drongen) tel./fax 09-330 33 81 - e-mail: kbov@pandora.be
Volkskunde West-Vlaanderen: Danny Vanlooche, Vooruitgangstraat 66, 8310 Assebroek, tel. 050-36 16 09 - e-mail: d_vanlooche@hotmail.com

Abonnementsgeld: 20 Euro

Te storten op rekeningnummer 703-0327514-23 van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. of op rekeningnummer 470-0267131-17 van Volkskunde West-Vlaanderen v.z.w. met als mededeling: ABONNEMENT.

Nederlandse abonnees storten op rekeningnummer 3924.87.128, Rabobank Terneuzen, t.n.v. "Van Mensen en Dingen" met als mededeling: ABONNEMENT. Andere buitenlandse abonnees betalen op rek. nr. 703-0327514-23 met vermelding IBAN BE92703032751423 en BIC AXAB-BE22.

Abonnees krijgen 4 nummers per jaar en een jaarboek.

Losse verkoop: 6 Euro per nummer

Copyright:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw; Volkskunde West-Vlaanderen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactiesecretariaat en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd.

ISSN-nummer: 1379-9460

Foto's op de kaft:

Klasfoto Zusters Maricolen Deinze (omtrents 1920) (Verzameling Peeters)
Klasfoto Gaspard de Coligny-school Gent (2003) (Verzameling Huvenne)
Foto van een man in 'traditionele klederdracht' in 2003 (Verzameling Volkskunde West-Vlaanderen)
Foto van een 'dagloner' uit Koksijde, geboren in 1865 (omtrents 1930, KBOV-Fototheek, Verzameling Trefois)

Jaargang II-2004

Woord vooraf

Beste lezer,

We hopen dat het eerste nummer van de tweede jaargang is meevallen. We lopen nog steeds een drietal maanden achter op schema wat de verschijningsdatum betreft, maar we doen er alles aan om dat te verhelpen. Het jaarboek 2004, dat handelt over Zeevisserij, is af en zal u binnenkort toegestuurd worden.

Een aandachtspunt voor de volgende nummers worden de rubrieken 'Boekbesprekingen en Signalementen'. We willen proberen om uitgeverijen te bewegen recensie-exemplaren aan ons tijdschrift te sturen; ook signalementen/besprekingen van interessante websites zullen in die rubrieken ondergebracht worden.

In dit nummer vinden jullie opnieuw een perskroniek. Die kroniek is een initiatief van Volkskunde West-Vlaanderen, de co-uitgever van ons tijdschrift. Er zijn alweer een aantal thematisch geordende persknipsels uit (regionale) kranten bijeengebracht, die een licht werpen op gebruiken in de volkscultuur en als bron gebruikt kunnen worden. Ze worden, met een kleine inleiding, uit de betreffende kranten overgenomen.

Jacques Van Keymeulen
hoofdredacteur

Inhoud

Woord vooraf, JACQUES VAN KEYMEULEN	89
Banditisme in het Scheldedepartement in de Franse tijd (1795 - 1814), EVA VAN BOXELAER	93
Oost- en West-Vlamingen uit de 17de eeuw, 'berucht van toverie', W.L. BRAEKMAN	105
VINGER AAN DE POLS	
<i>Voor u geknipt</i> Wateraders en theeblaadjes in Vlaanderen, ANTOON NAERT EN DANNY VANLOCKE	115
<i>Museum in de kijker</i> Musée du Dessin et de l'Estampe Originale te Gravelines, Noord-Frankrijk, SYBILLA GOEGBUER	118
<i>Voor u gekozen</i> Een kantklosster uit Woubrechtgem, DENISE IMPENS	123
Over trekzakken en lepelkleppen. Een beeld van de accordeontraditie, SYBILLA GOEGBUER	125
<i>Boekbesprekingen en Signalementen</i> Een handboek voor de lokale geschiedschrijver, Jan Art en Eric Vanhaute; BART DE NIL	131
Taal in stad en land: Zeeuws, Lo van Driel; VERONIQUE DE TIER	135
Geraardsbergen zijn taalgebruik en zijn taaleigen, Albert Schrever; ALBERT SCHREVER	137
MOZAÏEK	
Vier kerken toegewijd aan Sint-Antonius-abt in het Bisdom Brugge, Deel 2 Ingooigem, GUIDO VERMEULEN	141
De drie spookhuizen, W.L. BRAECKMAN	160
OPROEPEN	
Gezocht: Wanneer drinkt u een elixirtje?	162

AGENDA

Het Huis van Alijn (Gent)	163
Bond van West-Vlaamse Volkskundigen	165
Stedelijk Museum voor Volkskunde (Brugge)	166
Volkskundemuseum Antwerpen	169
Varia	170

SUMMARIES

171

Banditisme in het Schelvedepartement in de Franse tijd (1795-1814)

Eva Van Boxelaer

Inleiding

Dit artikel wil een beeld ophangen van de fenomenen dieverij en banditisme in het Schelvedepartement tijdens de Franse periode (1795-1814). Die tijd werd gekenmerkt door politieke instabiliteit, inefficiëntie en een gebrek aan mankracht bij de gerechtelijke instanties en de politie. De ingrijpende politieke en bestuurlijke veranderingen hadden de macht van de staat verzwakt. Daardoor was het moeilijk het gezag te handhaven en ordeverstoringen van allerlei aard te bestrijden. Dat werkte de bende­criminaliteit aanvankelijk in de hand. Naarmate het Franse bestuur repressiever optrad en de gerechtelijke veranderingen een feit werden, daalde het aantal bende­activiteiten. (1)

In een eerste gedeelte wordt daarom aandacht besteed aan invloedrijke factoren en in een tweede gedeelte aan een concrete studie van de groeps­criminaliteit in het Schelvedepartement. Aan de hand van literatuur probeer ik aan te tonen dat de invloed van de politieke, economische en sociale veranderingen op het banditisme vrij groot was. Maar ook vragen zoals: wanneer kenden de bende­activiteiten hun hoogtepunt, wanneer stagneerden ze, en wat is de invloed van belangrijke gebeurtenissen, zoals de invoering van de conscriptiewet en de Boerenkrijg, komen aan bod. In dit algemene kader past ook de vraag hoe de gerechtelijke instanties reageerden op de toegenomen criminaliteit. Bij het begin van de Franse tijd was de organisatie van deze instellingen ver te zoeken, waardoor ze te laks optraden. Ik zal ook nagaan hoe men in het strafwetboek aankeek tegen bende­vorming. Dit algemene kader werd concreet ingevuld aan de hand van een eigen casus, nl. het Schelvedepartement. Door middel van de gegevens uit mijn bronnenonderzoek wil ik een socio-economisch profiel van de daders schetsen. Uit welk sociaal milieu zijn de bende­leden afkomstig en welk beroep oefenden ze uit? Ook wil ik een beeld schetsen van de voornaamste misdrijven die door bendes werden gepleegd. Verder wil ik aandacht besteden aan de straffen die gekoppeld werden aan de misdrijven. Kan er een verschil opgemerkt worden naar gelang van het soort misdrijf of gaat het eerder om willekeur? Is de doodstraf de algemeen aanvaarde straf voor bende­vor-

(1) Egmond, F. (1986), *Banditisme in de Franse Tijd. Profiel van de Grote Nederlandse Bende 1790 - 1799*, pp. 99-102.

ming of zijn er uitzonderingen? Aangezien banditisme ook in onze buurlanden - Frankrijk, Duitsland en Nederland - een plaag was, zal ik ten slotte een korte vergelijking maken tussen deze landen en de situatie in de toenmalige Zuidelijke Nederlanden, met vooral aandacht voor de eigen casus.

Algemene achtergrond (1795-1814)

Het banditisme en de Franse Revolutie hadden een specifieke relatie door de politieke instabiliteit, de economische regressie en de inefficiëntie van het gerecht en de politionele diensten. Daarom zal er eerst aandacht besteed worden aan de factoren die invloed hadden op het banditisme in de bestudeerde periode. De macht van de staat had een grote invloed op het optreden van de rovers. De speelruimte die zij genoten was afhankelijk van de mogelijkheden van de staat om het gezag te handhaven en ordeverstoringen van allerlei aard te bestrijden. Na de Franse veroveringen was de staat te zwak om de bendeactiviteiten in te tomen. Vanaf het Consulaat en vooral vanaf het Keizerrijk groeide de macht van de staat en kreeg hij greep op het banditisme. Dit uitte zich in een terugdringen van het aantal benden in de Verenigde Departementen. De bloei en het succes van het banditisme situeerden zich dan ook in de eerste jaren van het Franse Bewind (1795-1798). In 1798 waren al de eerste tekenen van verval waar te nemen. Tussen 1800 en 1805 kwam er geleidelijk aan een einde aan de bendeactiviteiten, zowel in het Scheldedepartement als in heel West-Europa. (2) Niet alleen de Franse overheid bepaalde in belangrijke mate de groei van het banditisme door haar zwakke optreden, maar ze had in de beginfase ook af te rekenen met de vijandige houding van de 'Belgen'. Deze houding groeide door het feit dat de Franse overheersers de Zuidelijke Nederlanden als een winge-west zagen en door de vele plunderingen van de eigendommen van de oude instellingen, door het opeisen van de voorraden van de bevolking en door een zekere vorm van kerkvervolging. Deze vijandige ingesteldheid heeft in belangrijke mate het banditisme tijdens het Directoire beïnvloed. (3) De invloed van de invoering van de conscriptiewet en de Boerenkrijg moet ook binnen het juiste kader gezien worden. De conscriptiewet bepaalde dat alle jongemannen van 20 tot 25 jaar konden worden opgeroepen voor het Franse leger. Deze wet wordt ook wel de 'Bloedwet' genoemd. Naast de reacties op en het openlijke geweld naar aanleiding van de conscriptiewet kregen de Fransen af te rekenen met dienstweigering en desertie. Allerlei maatregelen werden uitgevaardigd om de dienstweigering tegen te houden. Na verloop van tijd verminderde de dienstweigering en onder Napoleon werd de conscriptiewet naar behoren opgevolgd. De desertie en de dienstweigering zorgden voor een grote groep mensen die maatschappelijk werden uitgesloten. Omdat zij vogelvrij werden

(2) Egmond, F. (1986), *Banditisme in de Franse Tijd. Profiel van de Grote Nederlandse Bende 1790 - 1799*, pp. 99 - 100 en pp. 104-107.

(3) Devleeshouwer, R. (1983), 'De Zuidelijke Nederlanden tijdens het Franse bewind 1794 - 1814', In: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, deel XI, pp. 187-206 en s.n. (1993), *België onder het Frans Bewind 1792-1815*, pp. 72-92 en pp. 197-198.

(4) Van Rode, O. (1996), *De conscriptie in het 'Département de l'Escaut'. Organisatorische groei van een recruteringsstelsel, zijn conceptueel kader en zijn praktische uitvoering. Casus: de 19 gemeenten van het 'canton d'Oosterzele'*, p. 5-8 en pp. 471.

(5) François, L. (1998), *Boerenkrijg. Twee eeuwen feiten en fictie*, pp. 61-62.

(6) Egmond, F. (1986), *Banditisme in de Franse Tijd*, pp. 86-95. en Goris, J., Stevens, F., Veraghtert, K. en Gielis, M. (1998), *Voor outer en heerd. De Boerenkrijg in de Antwerpse Kempen 179*, pp. 33-46.

(7) Van den Eerebremt, H.F.J.M. (1970), *Van mensenjacht tot overheidsmacht. Criminogene groepsvorming in de Meierij van 's Hertogenbosch, 1795 - 1810.*, pp. 130-132.

(8) S.n. (1993), *België onder het Frans Bewind*, pp. 199-227.

(9) S.n. (1989), *De erfenis van de Franse Revolutie (1794 - 1814)*, 1989, pp. 47-56. Zie bijdrage van Herman Van Goethem, *De Fundamentele Vrijheden*.

(10) Top, S. (1983), *De Bende van Bakelandt in de geschiedenis, de literatuur, het volkslied en het volksverhaal*, p. 51. Over het plichtsverzuim van de rechters en de slechte werking van het gerecht werden ook enkele klachten van de prefecten en onderprefecten van het Scheldepartement in hun rapporten genoteerd. Zie hiervoor: RAG, *Fonds Scheldepartement.*, n° H291, 2173/02, 2173/04, 2173/08 en 2173/30.

(11) Meer informatie i.v.m de organisatie en de werking van deze rechtbank en de behandelingswijze van de zaken vindt u terug in de volgende werken: Devolder, C. (1997), *De Verenigde Departementen onder Frans Bewind: de constitutionele instellingen van het Directoire*, pp. 266-274. en Antoine, F. (1998), *Les institutions publiques du Consulat et de l'Empire dans les départements réunis (1799-1814)*, pp. 320-323 en pp. 331-335.

verklaard, zagen ze enkel een uitweg in de criminaliteit en trokken ze zich in groep terug in de vele bossen van de Zuidelijke Nederlanden. (4) De Boerenkrijg was een beweging gekenmerkt door spontaniteit, door haar ongecoördineerde gang van zaken en het vrijwel ontbreken van kaders, waardoor ze alle eigenschappen van andere boerenopstanden bezat. Deze opstand was o.a een gevolg van de invoering van de 'Bloedwet' en zorgde voor een korte heropleving van het banditisme. Toen deze opstand op Brigandszondag neergeslagen werd, liepen er heel wat gefrustreerde mensen rond die - belust op wraak - zich door deze gevoelens gemakkelijk lieten verleiden tot een crimineel bestaan. (5) Het mag dus duidelijk zijn dat een zwakke of een sterke staat een belangrijke invloed heeft op het optreden van benden. In de Zuidelijke Nederlanden hebben de Boerenkrijg, de dienstweigering en de desertie in belangrijke mate het banditisme beïnvloed. Een tweede invloedrijke factor op de ontwikkeling van het banditisme was de economische evolutie. De komst van de Fransen viel samen met een periode van prijsstijgingen en groeiende bevolkingsdruk. Dit leidde tot een verarming van een groot deel van de bevolking, tot werkloosheid en het wegvallen van werkmogelijkheden. Het zijn vooral deze laatste twee gevolgen die de groei van het banditisme in de hand hebben gewerkt, eerder dan een gebrek aan de voornaamste levensbehoeftes. (6) De armoede en de werkloosheid schiepen dus een gunstige voedingsbodem voor het plegen van misdrijven. Door aanhoudende constructieve maatregelen ondergroef de overheid de basis van het pauperisme en zo ook van de criminaliteit. (7) Toen tijdens de periode van het Keizerrijk de industrie zich weer leek te handhaven en sommige sectoren zelfs een bloei kenden, werd de armoede enigszins teruggedrongen. (8) Hierdoor kon ook het banditisme ingedijkt worden. Een derde bepalende factor was de hervorming van de gerechtelijke en politieke instellingen. De Ancien Régime structuren werden vervangen door nieuwe, moderne en op papier meer efficiënte instellingen. Maar aanvankelijk misten deze hervormingen hun doel en bleken zowel het gerecht als de politie niet in staat om greep te krijgen op het groeiende banditisme. (9) Vele rechters maakten zich uit persoonlijke of ideologische overwegingen schuldig aan een zekere vorm van plichtsverzuim. De slordigheid en het in gebreke blijven van de magistratuur heeft bijgedragen tot de intensivering van de criminaliteit. (10) De belangrijkste hervorming tijdens het Directoire was de oprichting van de 'criminele rechtbank' (*Tribunal criminel*). Die zou door Napoleon in eerste instantie omgevormd worden tot de criminele hoven (*Cours de Justice Criminelle*) en later tot het Hof van Assisen (*Cours d'Assises*). In deze rechtbanken werden de zaken i.v.m bendecriminaliteit behandeld. (11) De politiediensten hadden af te rekenen met een tekort aan manschappen en een organisatie die te wensen overliet. De

dieven waren aanvankelijk beter uitgerust dan de gendarmen zelf. De verschillende hervormingen van de gendarmerie zouden uiteindelijk een beter uitgeruste politiedienst op de been brengen. ⁽¹²⁾ Vooral de prefect en de onderprefecten van het Schelddepartement lieten in hun rapporten hun ongenoegen blijken over de werking van het gerecht en de politie. Sommige onderprefecten gaven zelfs enkele voorstellen door aan de Minister van Politie. Maar geleidelijk werden de verslagen over de efficiëntie van deze diensten positiever en stelden ze vast dat het banditisme teruggedrongen werd. ⁽¹³⁾ Een laatste belangrijke hervorming van de Franse Tijd situeerde zich op het strafrechtelijke vlak. De Franse revolutionairen wilden komaf maken met het systeem uit het Ancien Régime, dat gebaseerd was op folteringen, willekeur en lijfstraffen. Ze wilden een strafwetboek waarin rekening gehouden werd met de rechten van de mens. De belangrijkste hervorming waren de gevangnissen, waar aanvankelijk de nadruk gelegd werd op de reïntegratie van de gevangene. De gevangene werd aan het werk gezet, maar wanneer de gevangenis in financiële nood raakte, primeerde het economische belang boven het socialiseringsproces van de gevangene. Bovendien raakten de gevangnissen al snel overbevolkt met problemen voor hygiëne en gezondheid tot gevolg. ⁽¹⁴⁾

Omdat het banditisme onder het Directoire een ware plaag werd en om een zekere controle op de situatie te behouden, werden allerlei maatregelen uitgevaardigd. Eén wet was belangrijk, nl. 'de wet tot de beteugeling van het banditisme' (1797). Daarmee werd de doodstraf ingevoerd voor iedereen die bij nacht in groep een diefstal pleegde met openlijk geweld. ⁽¹⁵⁾ Dit betekende een terugkeer naar de situatie uit het Ancien Régime, waar de doodstraf en folteringen schering en inslag waren. Het was juist met deze willekeur dat de beginselen van de Franse Revolutie komaf wilden maken. De Code Pénal of Code Napoleon van 1810 voorzag bendevoorming enkel als één van de bezwarende omstandigheden bij diefstal. De straf werd ook milder, voortaan werd de dwangarbeid de belangrijkste straf voor het banditisme. ⁽¹⁶⁾ Het bovenstaande toont aan dat een aantal factoren het banditisme tijdens de Franse Tijd in de hand hebben gewerkt. Eens het Franse Bewind zich had gestabiliseerd en de nieuwe instellingen effectief konden optreden, werd het banditisme de kop ingedrukt.

Banditisme in het Schelddepartement

Vooraleer dieper in te gaan op de situatie in het Schelddepartement, wil ik eerst het begrip *banditisme* toelichten. Banditisme is een synoniem voor struikroversij en kan omschreven worden als 'het optreden van bandieten in groep'. Om een groep af te bakenen heb ik een criterium van vijf personen gehanteerd. Deze criminaliteit was primair

(12) Sanders, D. (2001), *Vergelijkend onderzoek naar de 'Police générale' in het departement van de Isère en het departement van de Schelde tijdens het Directoire (1795 - 1799)*, pp. 170-182.

(13) RAG, *Fonds Schelddepartement.*, n° H291, 2173/01, 2173/03, 2173/05, 2173/06, 2173/23, 2173/24, 2173/29.

(14) S.n. (1989), *De erfenis van de Franse Revolutie (1794 - 1814)*, pp. 89-105. Zie bijdrage van Marie-Sylvette Dupont-Bouchat en Fred Stevens, *Het recht*.

(15) Sanders, D. (2001), *Vergelijkend onderzoek naar de 'Police générale' ...*, p. 171.

(16) S.n. (1989), *De erfenis van de Franse Revolutie (1794-1814)*, p. 105. Zie bijdrage van Marie-Sylvette Dupont-Bouchat en Fred Stevens, *Het recht*.

gericht op het geldelijke gewin om in het eigen levensonderhoud te voorzien. Niet-geldelijke effecten werden meestal verkocht of verruild, waarna de opbrengst voor eigen consumptie was bedoeld. Toch was het geen algemene regel het buitgemaakte geld voor immorele doeleinden te gebruiken. De groep bezat de bereidheid om gebruik te maken van geweld, maar dit was niet noodzakelijk. Deze misdrijven werden gepleegd met het doel om voor onbepaalde tijd samen te blijven. De groep had vaak een zekere structuur: een leider en leden die zorgden voor de uitvoering van het misdrijf. Deze structuur nam verschillende vormen aan. In sommige gevallen was er zelfs geen leider doordat het leiderschap afhankelijk was van de plaats en de aard van het geplande delict. Toch betekende de afwezigheid van een innerlijke hiërarchie niet dat de bende geen samenhangend geheel vormde. Familiale en andere verhoudingen bewijzen dit. ⁽¹⁷⁾

Een ander begrip dat de aandacht verdient, is 'brigand'. Doordat de Fransen zelf geen verschil maakten tussen banditisme en verzet, is het begrip 'brigand' vrij ruim te interpreteren. Zij die om het even om welke reden openlijk en gewapend optraden, en daardoor in botsing kwamen met het gezag, waren hoe dan ook 'brigands' of rovers. ⁽¹⁸⁾ Volgens E. Martens kunnen we twee categorieën brigands onderscheiden: de eerste soort zijn de misdadigers die roven voor hun eigen profijt, ook wel economisch banditisme genoemd. ⁽¹⁹⁾ De tweede soort zijn de vrijheidstrijders die niet optreden omwille van de buit, maar om een ideaal te verwezenlijken. Deze categorie kan ook omschreven worden als politiek-ideologisch banditisme. Dit artikel zal vooral de eerste soort brigands behandelen: zij die in groep optreden voor eigen profijt.

Mijn onderzoek naar de situatie in het Schelvedepartement steunt enerzijds op de beschikbare literatuur en anderzijds op de dossiers van de criminele rechtbank en haar opvolger het Hof van Assisen. De literatuur levert een vijftal verhalen op over enkele beruchte benden uit de streek van het huidige Oost-Vlaanderen. Een eerste gaat over de binders van het Schelvedepartement. De bendeleden knevelden de inwoners aan handen en voeten en dreigden hen te doden, indien ze niet vertelden waar de waardevolle spullen zich bevonden. De benden werden meestal niet genoemd naar hun kapitein maar aangeduid met de algemene term binders. De knevelarij was de meest voorkomende roverspraktijk in onze gewesten. ⁽²⁰⁾ Een tweede verhaal handelt over een bendeoverval te Eeklo in het jaar 1795. Concrete gegevens over de bende ontbreken echter. ⁽²¹⁾ Het derde artikel verhaalt het wel en wee van de bende van Raeman, die opereerde in de omgeving van Kemzeke in de periode mei 1795 - juli 1796. De drie voornaamste bendeleden waren Michel Raeman, zijn echtgenote Genovieve

(17) Schepens, T. (2000), *Georganiseerde misdaad in Zuid-Oost-Vlaanderen, 1831 - 1867*, p. 56 en Top, S. (1983), *De bende van Bakelandt in de geschiedenis, de literatuur, het volkslied en het volksverhaal*, pp. 85-87.

(18) Martens, E. (1992), *Cousin Charles de Loupoigne. Brigand uit het oude Brabant*, p.13.

(19) Idem, p. 15

(20) Viaene, A. (1971), 'De binders in het Schelvedepartement. Verkenning van de groepscriminaliteit in Oost-Vlaanderen ten tijde van Salembier en Bakelandt 1797-1806', In: *Biekorf*, LXXII, pp. 291-299.

(21) Hamerlynck, W. (1969), 'Een roofoverval te Eeklo in 1795', In: *Appeltjes van het Meetjesland*, 20, pp. 87-95.

Stroobant en Antoon Lambert. Ze leefden teruggetrokken in de bossen van Kemzeke. Naast de drie spilfiguren waren er ook nog zes andere bendeleden, maar hun schuld werd nooit bewezen. De drie hoofdverdachten werden schuldig geacht aan verschillende diefstallen met geweld. De bende paste wellicht de knevelarijetechniek toe, maar zekerheid bestaat hier niet over. Raeman en Lambert werden veroordeeld tot 24 jaar ijzers en Stroobant tot 24 jaar opsluiting. Alle drie moesten ze ook een publieke vernedering, de zgn. kaakstraf, van zes uren doorstaan op een openbare plaats in Sint-Niklaas. ⁽²²⁾ Het laatste verhaal behandelt de bende van Wildenburg en de bende van Wildemouwe, die opereerden op de grens tussen het Leie- en het Schelvedepartement. Peter Laroy beschrijft hun gruweldaden in zijn boek. Beide groepen deinsden er niet voor terug om, vaak op een gruwelijke manier, te moorden om hun doel te bereiken. Het zijn twee benden waarvan men niet zeker weet of ze daadwerkelijk hebben bestaan. Waarschijnlijk zit in beide verhalen een grond van waarheid, maar werd ook een groot deel verzonnen door de mensen uit de 19e eeuw. We nemen deze verhalen dus best met een korreltje zout. ⁽²³⁾

Uit de dossiers van de criminele rechtbank en het latere Hof van Assisen blijkt dat, gespreid over twintig jaar, in totaal 63 benden gearresteerd en veroordeeld werden. In sommige jaren werden geen benden teruggevonden, in andere werden er soms meer dan tien opgespoord en veroordeeld. Deze cijfers geven geen beeld van het werkelijke aantal benden dat in het Schelvedepartement opereerde. Enerzijds zijn er in het onderzoek wellicht benden verloren gegaan door het gebruikte criterium van vijf personen om een bende te bepalen, anderzijds vertellen de cijfers ons iets over de effectiviteit van de politie en het gerecht, omdat het hier gaat om geregistreerde misdaden. De tabel hiernaast geeft het aantal geregistreerde benden per vijf jaar weer. Hieruit blijkt een sterke stijging in de periode van jaar IX tot jaar XIV (oktober 1800 - december 1805). Deze stijging bewijst enerzijds dat het banditisme in deze periode hoge toppen scheerde, anderzijds duidt het op een toenemende controle van de politionele diensten en het gerecht op deze vorm van criminaliteit. Daarna neemt het aantal veroordelingen opnieuw af. Uit de rapporten van de prefect en onderprefecten van het Schelvedepartement blijkt dat de bendecriminaliteit verminderde door de maatregelen van de overheid en de effectief werkende politionele en gerechtelijke diensten. ⁽²⁴⁾ In de laatste jaren, voornamelijk in het jaar 1814, van het Franse Bewind nam de bendecriminaliteit opnieuw toe. Dit is een gevolg van een nieuwe periode van politieke chaos, een belangrijke voedingsbodem voor de groepsriminaliteit. Aan de hand van de verhouding mannen-vrouwen, de leeftijdsopbouw, de beroepsstructuur, de verwantschapsbanden en de geografische spreiding werd een profiel van de benden

Fig 1: Aantal benden

Jaar	Bende
IV - VIII	13
IX - XIV	23
1806 - 1809	12
1810 - 1815	14
Totaal	61

(22) De Brant, L. (1986), 'De Bende van Raeman uit Kemzeke', In: *d'Euzie*, V, nr.1, pp. 54-60. en RAB, *Archief Hof van Assisen*, Dossiers, acte 124.

(23) Laroy, P. (1995), *De roversbendes van het Meetjesland*, pp. 64-77 en 95-125.

(24) RAG, *Fonds Schelvedepartement*, H291, n° 2173/28.

opgemaakt. De benden waren voor het merendeel samengesteld uit mannen tussen de 21 en 40 jaar. De oudere mannen namen de jongeren op sleptouw en stonden aan het hoofd van de bende. Sommige jongeren wisten zich al vroeg op te werpen als leider van een bende, maar dat was uitzonderlijk. Het aandeel van de vrouwen in een bende was vrij beperkt. Al was er een verschil van bende tot bende. Vrouwen werden meestal ingeschakeld om de gestolen goederen te verkopen. Ook kinderen werden in de bende geïntegreerd. Vaak waren zij een zoon of dochter van één van de oudere bendeleden en trokken ze gewoon met hun ouders mee op. Zij werden wel ontzien bij de veroordelingen: de doodstraf en andere zware straffen konden niet uitgesproken worden voor kinderen onder de 16 jaar. De bendeleden waren afkomstig uit de armere klassen en werkten als dagloner, landbouwer, arbeider en knecht of oefenden een ambacht uit. Herbergiers werden ingeschakeld als contactpersonen. Ze stelden hun herbergen beschikbaar als verzamelplaats en zorgden voor de contacten tussen de bendeleden, de baldovers⁽²⁵⁾ en de helers. De rondtrekkende beroepsklassen waren belangrijk voor het inzamelen van informatie over de plaats waar er een eventuele slag te slaan was. Rondtrekkende beroepen en dagloners waren beter in staat om hun beroep te combineren met een misdadig bestaan. Ambachtslui, zeelieden en arbeiders in vaste loondienst konden de twee moeilijker verenigen. Daarom kozen ze er voor om maanden van werk af te lossen met maanden van een misdadig leven. Verwantschapsbanden zorgden bij het merendeel van de bende voor de samenhang. Veel benden beschikten niet over een echte leider maar steunden op familiebanden, zoals broers, broer en zus, ouders en kinderen of echtgenoot en echtgenote. Daarnaast werden benden ook gevormd door werkrelaties (werkgever en werknemer of collega's) en vriendschapsrelaties, hoewel dit laatste moeilijk aan te tonen is aan de hand van de bronnen. Netwerken en contacten tussen verschillende benden zijn moeilijk terug te vinden. Slechts tussen enkele benden waren contacten merkbaar. Er valt hierover dan ook moeilijk een oordeel te vellen. Binnen het Scheldepartement werden vooral het arrondissement Oudenaarde en het land van Waas geteisterd door benden. De politie van de arrondissementen Dendermonde en Gent-Eeklo werkten het meest efficiënt, want daar werden de meeste benden gearresteerd. Slechts enkele benden opereerden buiten het eigen departement. De meeste bleven binnen de eigen regio actief en sommigen werkten zelfs uitsluitend lokaal. Internationaal optredende benden waren er niet. Het verloop van de diefstallen vertoonde een zekere gelijkenis. De meest gehanteerde praktijk was de knevelarij, de praktijk waaraan de benden van het Scheldepartement hun naam te danken hebben. Het gebruik van geweld, het uiten van bedreigingen en het aanbrengen van verwondingen waren de benden ook niet vreemd. De voetbranderspraktijk werd slechts bij één bende teruggevonden. De meest voorkomen-

(25) De baldovers waren de informanten, de klikkers van de benden.

Fig 2: Buit

Buit	Aantal
vlees	8
graan	7
brood	4
andere voedingswaren	6
Totaal voedingswaren:	25
klederen	28
schoenen	4
Totaal kleding:	32
juwelen	20
geld	26
hout	3
stoffen	18
draden	5
Totaal ruwe producten:	26
lakens	8
zakdoeken	15
gebruiksvoorwerpen	23

de misdaad was de diefstal waarbij men gebruik maakte van braak via een gat in de muur, via het inbeuken van een deur of via een raam. De slachtoffers kwamen allemaal uit de middenstand. Het merendeel waren welvarende landbouwers, die op een afgelegen plaats woonden. Men stal voornamelijk spullen die goed in de markt lagen en dus gemakkelijk konden worden verkocht. De interesse van de bendes ging vooral uit naar geld. Maar in de meeste gevallen was er geen geld in huis of ging het slechts om kleine bedragen. Daarom richtten ze hun aandacht op sieraden, koperen ketels en andere voorwerpen en vooral op kledij. Dit blijkt uit de bijgevoegde tabel. De gestolen goederen werden, al dan niet via een heler, verkocht. Het geld dat men aan de diefstal overhield, werd verdeeld over alle bendeleden. Plunderingen, overvallen, brandstichting en ernstig geweld op een persoon waren de andere misdaden.

De plunderingen kwamen vooral voor op het einde van de Franse Tijd, op het moment dat de Franse troepen de Zuidelijke Nederlanden voorgoed zouden verlaten. Deze acties waren in het bijzonder gericht tegen Fransgezinde inwoners. Mannen namen vooral deel aan de misdaden waar geweld bij betrokken was. Vrouwen lieten

zich hierbij ook niet onbetuigd, maar zij hielden zich meestal bezig met de minder zware criminaliteit zoals diefstal met inbraak. Vaak werden vrouwen slechts in beschuldiging gesteld voor het verkopen van gestolen goederen. De straffen uitgesproken voor dergelijke misdaden evolueerden van jaar tot jaar, waren verschillend van misdaad tot misdaad en er was ook een verschil in bestraffing van mannen en vrouwen. In de evolutie van jaar tot jaar blijkt dat de kaakstraf enkel in de vroegste periode werd uitgesproken, vaak in combinatie met de ijzers.

De terdoodveroordelingen explodeerden in de periode van het jaar IX tot het jaar XIII. Daarna werd ze bijna niet meer opgelegd. De meest voorkomende straf was de gevangenisstraf, zowel bij mannen als bij vrouwen. De vrijspraak kwam echter het meest voor. De doodstraf werd het meest uitgesproken voor mannen die zich schuldig hadden gemaakt aan diefstal met allerlei vormen van geweld, terwijl de gevangenisstraf bij de vrouwen de meest voorkomende straf was. Zoals eerder al vermeld werden jongeren onder de 16 jaar beschermd tegen te zware straffen. Zij keken meestal aan tegen een gevangenisstraf van een bepaalde duur. Uit de bestraffing per misdaad blijkt dat de doodstraf inderdaad werd uitgesproken bij diefstallen met openlijk geweld, knevelarij en bij nacht. Andere misdaden werden meestal lichter bestraft. Uit de ondervragingen komen we weinig te weten over de misdaden zelf, omdat de meeste ondervraagden alle betrokkenheid ontkenden. Slechts in enkele gevallen was er sprake van bekentenissen en verraad. Ze leren ons wel dat de meeste dieven geen sluitend alibi hadden voor het moment van de misdrijven. Eén bende had een alibi verzonnen, maar door de getuigenissen van het slachtoffer kon dit doorprikt worden. De ontkenning van de misdaad kan erop wijzen dat de meeste bendeleden zich probeerden in te dekken tegen een eventuele straf. De bewijzenlast was vaak echter te groot, zodat de meeste na verloop van tijd door de mand zakten.⁽²⁶⁾ Uit een vergelijking tussen het Schelvedepartement en het buitenlandse banditisme⁽²⁷⁾ blijken er zowel verschillen als gelijkenissen te zijn. Het grootste verschil is het actiegebied. In het Schelvedepartement werkten de benden voornamelijk lokaal en regionaal. Slechts enkele opereerden interdepartementaal. Dit staat in contrast met de Grote Nederlandse Bende en de Bende van Salembier, die hun actiegebied over de landsgrenzen heen uitbreidden.

Een ander verschilpunt zijn de gebruikte praktijken. De voetbrandrij behoorde vooral tot het Noorden van Frankrijk, maar werd niet alleen daar gebruikt. De binderij bleek een belangrijk kenmerk te zijn van het banditisme in het Schelvedepartement, maar werd ook daarbuiten gehanteerd. Er was dus enerzijds een gelijkenis binnen de praktijken, maar anderzijds ook een verschil dat zich eerder van

(26) Van Boxelaer, E. (2003), *Brigandage en banditisme in het Schelvedepartement gedurende de Franse tijd (1795-1814)*, pp. 112-142.

(27) Voor meer gegevens over het buitenlands banditisme zie de bovenvermelde werken van F. Egmond en S. Top.

bende tot bende manifesteerde dan van land tot land. De gelijkenissen zijn er op het vlak van de meegenomen buit, de manier waarop men tot de misdaad overging, de beroepsstructuur van de bende en het feit dat hun daden enkel gericht waren op diefstal. De benden zijn allemaal voorbeelden van het economische banditisme. De bende van Charlepoeng, die opereerde in het Dijledepartement, is een voorbeeld van politiek banditisme. Voor het Schelvedepartement is slechts één voorbeeld van dit soort banditisme bekend, nl. de bende van de Meer, een oud-officier van het revolutionaire leger uit 1790. Hij was lid van een contrarevolutionaire groep die het plan opvatte om de Fransen te verdrijven uit de abdij van Affligem. Hij slaagde erin om de abdij in te nemen maar hij kreeg geen steun van andere contrarevolutionaire groepen, zodat de Franse soldaten de abdij snel konden heroveren. De meeste bendeleden werden gearresteerd, maar baron de Meer kon aanvankelijk ontsnappen. ⁽²⁸⁾

Besluit

Het banditisme in het Schelvedepartement vierde hoogtij onder de Franse Tijd. Vooral de periode 1795 - 1799 werd het meest geteisterd door bendeactiviteiten. Onder het Consulaat en het Keizerrijk werd het bendewezen teruggedrongen en verdwenen de grote benden. De bendecriminaliteit in het Schelvedepartement werd gekenmerkt door knevelarij en kende geen grote, spraakmakende bendeleiders. Hierdoor lijkt op het eerste gezicht dat dit departement gevrijwaard bleef van dergelijke criminaliteit. De bronnen bewijzen echter het tegendeel.

(28) Sanders, D. (2001), *Vergelijkend onderzoek naar de 'Police générale' ...*, pp. 178-182.

Bibliografie

1. Archiefbronnen.

Rijksarchief Beveren-Waas, Archiefbestand van 'Tribunal Criminel du Département de l'Escaut', jaar IV - XIV en van 'Cour d'Assises du Département de l'Escaut', 1806 - 1815.

Chronologische repertoria van archiefbestand van 'Tribunal Criminel du département de L'Escaut' en van het 'Cour d'Assises du Département de l'Escaut'.

Procesdossiers van de zittingen van het 'Tribunal Criminel' en 'Cours d'Assises'

nrs. 64, 68, 103, 124, 166, 186, 198, 199, 299, 501, 512, 694, 701, 742, 761, 762, 763, 784, 816, 826, 828, 855, 864, 866, 972, 1009, 1014, 1050, 1056, 1132, 1274, 1290, 1297, 1305, 1306, 1355/1 en 1355/2, 1457, 1504, 1505, 1506, 1537, 1558, 1598, 1636, 1716, 1846, 1889, 1926, 2042, 2136, 2263, 2268, 2373, 2399, 2406, 2408, 2663, 2696, 2706, 2713, 2741, 2760, 2806.

Rijksarchief Gent, Fonds Schelvedepartement, Juridische organisatie en Politie.

H.5. Vonnissen en gevonnisten; criminaliteit.

H290, nr. 2121/15: veroordelingen van J.V. Stroobant, Michel Raeman en A. Lambert voor gewapende diefstallen (13 november 1796), 1 stuk

H291, nr. 2173/1-63: Rapporten van de prefect en onderprefect van het Schelvedepartement over de openbare veiligheid en zaken voor het Hof van Assisen van het Schelvedepartement.

2. Literatuur

Antoine, F. (1998), *Les institutions publiques du Consulat et de l'empire dans les départements réunis (1799-1814)*, Bruxelles, Archives généraux du Royaume, 369 pp.

De Brant, L. (1986), 'De bende van Raeman uit Kemzeke', In: *d'Euzie*, V, 1986, 1, pp. 54-61.

Devleeshouwer, R. (1983), De Zuidelijke Nederlanden tijdens het Franse Bewind 1794-1814. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Weesp, Fibula Van Dishoeck, XI, pp. 195-200.

Devolder, C., (1997) *De Verenigde Departementen onder Frans bewind: de constitutionele instellingen van het Directoire*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 297 pp.

Dupont-Bouchat, M-S. en Stevens F. (1989), 'Het recht.', In: Zelck, F. (red.), *De erfenis van de Franse revolutie (1794 - 1814)*, Brussel, ASLK, pp. 89-105.

Egmond, F. (1986), *Banditisme in de Franse Tijd. Profiel van de Grote Nederlandse Bende 1790-1799*, Soest, De Bataafsche Leeuw, 196 pp.

François, L. e.a (1998), *De Boerenkrijg. Twee eeuwen feiten en fictie*, Leuven, Davidsfonds, 200 pp.

Goris, J., Stevens, F., Veraghert, K. en Gielis, M. (1998), *Voor outer en heerd. De boerenkrijg in de Antwerpse Kempen 1798*, Turnhout, Brepols, 243 pp.

Hamerlynck, W. (1969), 'Een roofoverval te Eeklo in 1795', In: *Appeltjes van het Meetjesland*, 20, pp. 87-95.

Laroy, P. en Van Hulle, M. (1995), *De roversbendes van het Meetjesland*, Eeklo, Taptoe, 157 pp.

Martens, E. (1992), *Cousin Charles de Loupoinne: een brigand (1761-1799-1949)*, Leuven, Van Helmont, 205 pp. (= Bijdrage tot de geschiedenis van Ilse- Lane- en Dijleland, 14)

Sanders, D. (2001), *Vergelijkend onderzoek naar de 'Police générale' in het departement van de Isère en het departement van de Schelde tijdens het Directoire (1795-1799)*, Gent, RUG (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 199 pp.

Schepens, T. (2000) *Georganiseerde misdaad in Zuid-Oost-*

- Vlaanderen 1831-1867, Gent, RUG (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 167 pp.
- S.n. (1993), *België onder het Frans Bewind*, Brussel, Gemeentekrediet, 503 pp.
- S.n. (1989), *De erfenis van de Franse revolutie (1794 - 1814)*; Brussel, ASLK, 249 pp.
- Top, S. (1983), *De Bende van Bakelandt in de geschiedenis, de literatuur, het volkslied en het volksverhaal*, Familia et Patria, Kortemark, 307 pp.
- Van den Eerembremt, H.F.J.M. (1970), *Van mensenjacht en overheidsmacht. Criminogene groepsvorming in de Meierij van 's Hertogenbosch, 1795-1810*, Tilburg, s.p.
- Van Rode, O. (1996), *De conscriptie in het 'Département de l'Escaut. Organische groei van een recruteringsstelsel, zijn conceptueel kader en zijn praktische uitvoering. Casus: de 19 gemeenten van het 'canton d'Oosterzele'*, Gent, RUG (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 2 dln.
- Viaene, A. (1971), 'De binders in het Scheldedepartement. Verkenning van de groepsriminaliteit in Oost-Vlaanderen ten tijde van Salembier en Bakelandt, 1797-1806', In: *Biekorf*, LXXII, pp. 291-299.

Oost- en West-Vlamingen uit de 17de eeuw, 'berucht van toverie'

W.L. Braekman

Het fenomeen van de heksenvervolging in de Nederlanden en elders in Europa heeft sinds lang de blijvende aandacht gehad van onderzoekers op velerlei gebied. ⁽¹⁾ Van sommige processen die tegen hen, meestal maar niet alleen vrouwen, zijn gevoerd, bezitten we een min of meer volledige schriftelijke neerslag. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de beruchte processen die te Laarne in het begin van de zeventiende eeuw zijn gevoerd en enkele jaren geleden weer in de aandacht zijn gekomen. ⁽²⁾ Van andere procesbundels zijn in archieven slechts fragmenten bewaard die niettegenstaande hun onvolledigheid, het toch mogelijk maken zich een beeld te vormen van wat er precies gebeurd is en van de context waarin het proces dient gesitueerd te worden. ⁽³⁾

Een vervolging wegens hekserij kwam dikwijls pas op gang wanneer een baljuw meende gevolg te moeten geven aan geruchten die de ronde deden als zou een bepaalde dorping een tovenaars of toverheks zijn. Hij stond aldus bekend, was daarvoor 'berucht' of "bepaemt" zoals dat in de documenten heet. Voortgaande op deze geruchten en verdachtmakingen kon de baljuw al dan niet overgaan tot een informeel onderzoek, b.v. een getuigenverhoor, de zgn. "informatie preparatoire". Dit is dan de basis voor het al dan niet beginnen van de eigenlijke gerechtszaak. De baljuw speelde in dit soort zaken dus een heel belangrijke, zeg maar 'vitale', rol en dat in meer dan één betekenis.

Naast de goed gedocumenteerde gevallen van hekserij vindt men in archieven en handschriften bij gelegenheid ook allerlei aanwijzingen voor het bestaan van verdachten, mensen over wie gezegd werd dat ze wat met toverij en hekserij hadden. Ook zijn er echo's van processen die zouden gevoerd zijn maar waarvan geen andere substantiële informatie beschikbaar is. Meestal treft men deze heel summier verwijzingen aan in archievenbundels, die in essentie helemaal niets met het onderwerp te maken hebben. Terloops, als het ware toevallig, wordt er soms gerefereerd aan een heks, een proces, een vonnis of een terechtstelling wegens toverij of wat daarvoor in de ogen van tijdgenoten moest doorgaan. In de regel zijn het berichten, die - hoe frus-

(1) Een paar studies zijn: F. Van Hemelrijck, *Heksenprocessen in de Nederlanden* (Leuven, 1982) en J. Monballyu, *Van Hekserij beschuldigd. Heksenprocessen in Vlaanderen tijdens de 16de en de 17de eeuw* (UGA, Kortrijk-Heule, 1996).

(2) J. Monballyu, *Idem*.

(3) Een voorbeeld is W.L. Braekman, 'Heksen uit Ninove en Pollare in 1595 voor het gerecht', *Volkskunde* 91 (1990), 1-33.

trerend ook wegens hun onvolledigheid en beknoptheid voor wie er het fijne wil van weten - ons toch een beter inzicht verlenen in de verspreiding van het 'hekserij'-fenomeen. Ook geven ze enig idee van het sociale effect dat deze geruchten - met of zonder erop volgende rechtsvervolging - hadden op de stigmatisering binnen de leefgemeenschap van de terecht, maar dikwijls allicht ook onterecht, als heks of tovenaars aangewezen personen.

In de hiernavolgende bladzijden worden een aantal archiefvondsten samengebracht, die met toverij rechtstreeks of onrechtstreeks verband houden. Ze worden in chronologische volgorde geordend. De vondsten hebben betrekking op dorpen of streken van Frans-Vlaanderen tot het noorden van Oost-Vlaanderen en dateren van 1604 tot het einde van de zeventiende eeuw. De gebruikte bronnen zijn in de eerste plaats verscheidene genadeverzoeken, maar ook andere archieven, zoals het notariaatarchief, het archief van de Raad van Vlaanderen, een kroniek en een verzamelbundel van verhalen en notities aangelegd door een Gentse pater. Deze laatste bron, een vreemde eend in de bijt, bevat een ongewoon gedetailleerd verhaal dat een scherp contrast vormt met wat we in de andere bronnen aantreffen. Vermelden we nog dat de volgende plaatsen ter sprake komen (in alfabetische volgorde): Ardoois, Bavikhove, Belle, Kaprijke, Laarne, Lovendegem, Nazareth, Nevele, Veurne, Watervliet en Westcappel (vroeger Arnoutscappel).

Westcappel : Tovenaar verbrand (1604)

In 1604 was de schoonvader van Merten Verschaven uit Arnoutscappel (de oude naam voor Westcappel), gelegen aan de IJzer nabij Bergues (Bergen), tot de dood veroordeeld. (4) Hij zat in de gevangenis, wellicht te Bourbourg opgesloten ("ghevanghen om tooverije") in afwachting van de uitvoering van het vonnis. De naam van de man wordt helaas niet vermeld. Merten, de schoonzoon, had gehoord dat de veroordeelde "*des ander daechs zoude gheexecuteert worden metten viere*", d.i. levend zou worden verbrand. Hij was door die informatie geheel van streek, "*dinckende wat tsanderdachs zijn kinderen grootvaeder stont te gheschieden*". Nadat hij een feest van ondertrouw bijwoonde en daar wellicht wat teveel gedronken had, komt hij samen met een gezelschap - wellicht op weg naar huis - op "*Mueninck-buere*", d.i. Monnequebeure, de naam van het gerechtshof te Bourbourg (dépt. du Nord). Daar ontmoeten ze een soldaat, een zekere Carré. Ze meenden dat deze soldaat aanwezig was toen de procureur de schoonvader van Merten "*int crimineel proces quaelick gedient*" had. Hij had geen eerlijk proces gekregen, zo dachten ze althans. De soldaat wordt aangevallen en doodgestoken. Merten Verschaven dient een genadeverzoek in bij de vorst, maar of het inge-

(4) RA Brussel, *Geheime Raad, Spaanse Tijd*, nr. 916.

willigd werd, weten we niet. Dit geldt trouwens ook voor alle die hierna ter sprake komen.

Bavikhove: mishandeling van een vrouw, verdacht van toverij (1607)

Pieter de Vlaminck, een "landtsman" of landbouwer, was in deze deelgemeente van Harelbeke, kasselrij van Kortrijk, al jaren geplaagd met tegenslag op zijn boerderij. (5) Hij was, zoals hijzelf het uitdrukt "*continuelijcken grootelyckx overvallen ende gequelt*", voortdurend en sterk geplaagd met "*vrempte plagen die men hem zijde te wesen tooverije*". Zijn vrouw was al jaren lang ziek, zijn dochter was gestorven en dan liep hij gevaar ook nog zijn zoon te verliezen. Al zijn lammeren, koeien en paarden waren doodgegaan. Kortom, het was allemaal doffe ellende. Ze had tot gevolg dat de boer "*gevallen was in geheele ruijne*", totaal geruïneerd was, "*soo hij noch is*". Al die tijd had hij "*vermoeyen ... op sekere oude vrouwe*" die in zijn buurt woonde en was "*genaempt Susanna Doornaert*". Deze vrouw was immers "*vermaert ... voor een tooveresse*". Alhoewel hij haar verdacht de hand te hebben gehad in zijn tegenslagen en miserie, "*dies nyettemin en heeft [hij] haer noyt eenich semblant gemaect van quaede presumptie*", haar nooit laten blijken dat hij haar verdacht. En dan gebeurde er iets dat de spreekwoordelijke emmer deed overlopen. Op 2 januari 1607 komt boer De Vlaminck 's avonds thuis en vindt zijn vrouw en de "*maerte*" al uren bezig met karnen zonder boter te kunnen krijgen. De boer roept vol woede: "*Ick zal die hoere haer vleesch in stucken smijten, oft diergelijcke woorden*". Het was natuurlijk algemeen bekend dat tovenaressen konden beletten dat bij het karnen boter afgescheiden werd. Toen dit gebeurde, was ook een zekere Jacques Dekuere aanwezig, een vriend van De Vlaminck, die "*gewoone was met hem te vogelen naer pertrijzen bij nachte*", met hem 's nachts op vogeljacht ging. Deze vroeg aan De Vlaminck of hij meeging "*pertriseren*", patrijzen vangen. Beiden vertrokken daarop en onderweg vertelde Jacques dat ook hij door de oude vrouw betoverd was. De koe-wachter van De Vlaminck, Wauterken Pattrijn, een jongen van ca. 14 jaar, voegt zich bij hen en deze laatste wil de oude vrouw dadelijk "*gaen smijten*", gaan slaan. Wanneer ze op de heerlijkheid "*Oeyegem*" (?) aan het huis van de alleenwonende Susanna Doornaert komen, heeft Dekuere "*een stocxken van eenen tronck gesneden*" waarop de drie het huis van de vrouw binnendringen, dan "*gesamentlick de voorn[oemde] Susanne gesmeten daer sij te bedde lach*". Boer De Vlaminck zelf, "*sijnen poignaert uijtreckende, heeft haer bij den hals genomen, smijtende metten appel vanden selven poignaert soe op den rugge als elders*". De vrouw werd zwaar toetgetakeld en sterft. Pas vier dagen later vindt men haar dood in haar bed. Vrezende wegens doodslag of moord vervolgd te worden, dient De Vlaminck een genadeverzoek in.

(5) RA Brussel, *Geheime Raad, Spaanse Periode*, nr. 918.

Lovendegem: vrouw verdacht van toverij (1607)

In juni 1607 werd door de Gentse notaris Jan Jacobssen een “*informatie preparatoire*” gehouden, een getuigenverhoor, in verband met een zekere Catherine Wille, de echtgenote van Pieter Callant. (6) Deze “*informatie*” werd gehouden op verzoek van deze laatste die niet ver van Gent, te Lovendegem de hofstede “t hof ten broucke” uitbaatte. Catherine Wille had de naam “*eene tooveresse*” te zijn en als voorzorgsmaatregel tegen een mogelijke aanhouding en inbeschuldigingstelling door de baljuw, laat Pieter, haar echtgenoot, allerlei getuigen voor de notaris verklaren dat daar niets van aan is. Dit was een voorzorgsmaatregel, een “*actie van injurie*”, tegen eventuele gerechtelijke vervolging, (7) een “*purgie*” tegen verdere aantijgingen. (8) Als men wist dat men de reputatie had een heks te zijn en hiertegen niets ondernam, was dit volgens de demonologen op zichzelf al een belangrijke aanwijzing van schuld. (9) Zo is er Jonkvrouw Jacquelijne vanden Bossche, de weduwe van Pieter Marten Snouckaert, heer van Zomergem. Ze komt verklaren “*noynt ghehoirt oft ghesien thebbene eenighe zaecken ofte suspitien daer uute [ze] soude bemerct hebben dat de selve Catherine zoude wesen eene tooveresse, zoo eenighe personen haer willen naer segghen*”, over haar het gerucht verspreiden. Integendeel, zegt ze, namelijk “*dat sij haer altijs ghedreghen heeft Godtsvruchtich, eerlick ende rechtveerdelick in alle haer conversatie ende handele*”. Dat is een klare en duidelijke getuigenis van iemand die in de rurale gemeenschap een positie van aanzien bekleedde. Onder de vele andere getuigen die allen in dezelfde zin spreken, laten we nog even een oud-schepen van Lovendegem aan het woord, een zekere Geerolf Claijs. Die verklaart eveneens dat hij niet weet dat vrouw Wille een “*toveres*” zou zijn, maar ongevraagd en domweg voegt hij daaraan toe “*dat hij van haer sulcx wel heeft hooren segghe*”. Het gerucht deed dus blijkbaar wel degelijk de ronde ...

Ardoois: vermeende tovenaressen (1608)

Te Ardoois in het Mosserambacht (kasselrij van Ieper) leeft op de wijk “*Crupindeerde*”, Kruip-in-d'Aarde, Jan Hanecourt met vrouw en kinderen. (10) Zijn echtgenote was al lang “*sieckerterich*”, ziekelijk. Op het dorp deed het gerucht de ronde, het was zelfs de “*gemeene opinie*”, dat deze ziekte het gevolg was van toverij. Te meer daar op het dorp Margriete woonde, de vrouw van Cornelis Bollaert, “*befaemt ende berucht*” voor toverij. Het was dus logisch te denken dat zij verantwoordelijk was voor de ziekte van Hanecourts vrouw. Deze laatste probeert Margriete met dreigementen ertoe over te halen de ziekte van zijn vrouw te doen ophouden. Wie kan toveren kan immers ook onttoveren. Hij bedreigt de vrouw met zijn roer, een soort geweer, dat “*loopt af*”, lost een schot, geheel toevallig en per ongeluk, zegt hij, maar in alle geval met als resultaat dat Margriete dood is. Op 27 juni

(6) RA Gent, *Oud Notariaat*, nr. 702.

(7) Het rechterlijk archief van de baronie Lovendegem is voor de vroege zeventiende eeuw niet bewaard.

(8) Cf. J. Monballyu, *Op.cit.*, p. 30-31.

(9) *Idem*, p. 27.

(10) RA Brussel, *Geheime Raad, Spaanse periode*, nr. 926.

1608, de dag na de feiten, wordt een “informatie”, een getuigenverhoor gehouden door de baljuw met het oog op een eventueel proces wegens moord. Jan Hanecourt vreest het ergste en dient prompt voor alle zekerheid een genadeverzoek in.

Watervliet: vermeende ‘toveres’ neergeschoten (1608)

Joosijne Boelins, de echtgenote van Gernoult Verbeke, was te Watervliet aan de Leopoldvaart in het Meetjesland “seer befaemt ende gehouden ... vande meestendeel vande inwoonders voer een tooveresse”. (11)

Een zekere Matthijs Corthal, die in deze gemeente een landbouwbedrijf uitbaatte, had in zijn gezin en op zijn hoeve sinds jaren te kampen met allerlei tegenslag en ellende. Hij had “geleden ... groote schade ende verdriet”. Hij had al zijn koeien en zwijnen verloren, daarna was zijn kind “seer miserabel geworden ende heeft moeten geholpen worden bij eenen geestelijcken persoon”. Wellicht heeft deze geestelijke het kind beezen. En of dit nog niet genoeg was, is “doen tselve quaet oijck gevallen op zijne huysvrouw”. Het gevolg van dit alles was dat de boer “verloren ende in aermoede verteert heeft alle zijn middelen, waerdeure hij raeloos was gelijk een desperaet mensche”, een wanhopig iemand. De dorpsgenoten verzekerden hem “dat dyes geschiede door tdoene vande voerseide Joosijne”, wat Corthals trouwens ook zelf geloofde. Toen hij aldus volop leed, gebeurde het dat de boer op een bepaald ogenblik zei tot Joosijne: “Maer, Joosijne, hoe condt ghij mij dit doen, en hebdi mij nijet quellinge ende verdriet genouch gedaen?”. Daarop antwoordde Joosijne: “Hoe ik, Matthijs, ende houdt ghijt op mij?”, wat we ongeveer als volgt kunnen ‘hertalen’: wat zou ik, en verdenk je mij? Een antwoord vol ongeloof. Maar daar bleef het niet bij. Deze conversatie had plaats bij de ingang van het hof van Corthals. Deze is helemaal niet tevreden met het antwoord van Joosijne. Hij loopt in huis en keert terug met zijn roer waarmee hij de vrouw in de buik schiet. Ze overlijdt en Matthijs vraagt de koning om genade.

Laarne: vrouw verdacht van toverij (1609)

Een zekere Jan de Coene was op zondag 27 september met zijn vader Michiel in de herberg van Bartholomeus van de Kerckhove te Laarne, ten oosten van Gent. Bij de gesprekken die onder de klanten werden gevoerd, kwam op een bepaald ogenblik de dochter van Maarten de Vos ter sprake. Jan de Coene had die lief en wilde met haar trouwen. Zijn vader probeerde hem dat uit zijn hoofd te praten door hem ervan te overtuigen dat dit meisje geen geschikte partij voor hem was, “ten opsiene dat men van de moedere van de voor seide dochter was zegghende dat sij befaemt was van tooverije”. (12) Er ontstaat een

(11) RA Brussel, Geheime Raad, Spaanse periode, nr. 923.

(12) RA Brussel, Geheime Raad, Spaanse periode, nr. 930.

gevecht waarbij De Coene junior iemand doodsteekt. Een ongeluk, zonder opzet, beweert hij in een genadeverzoek aan de koning. Tot daar dit heel kort bericht. Nu is het een welbekend geloof dat een moeder die toverheks is haar dochter in de zwarte kunsten opleidde en haar kennis aan haar doorgaf. In de beruchte heksenprocessen die te Laarne in 1607-1608 plaatsvonden, komt de familie De Vos inderdaad ook ter sprake. ⁽¹³⁾ Op het einde van augustus 1607 diende baljuw Jan Schepens aldaar een aanklacht in tegen een zekere Paesschijne Neijts. Nog dezelfde maand werd ze gefolterd waarop ze al vlug tot volledige bekentenissen werd gebracht. Ze verklaarde dat ze samen met een tiental anderen op twee heksenbijeenkomsten aanwezig was geweest. Gevraagd de namen van de anderen bekend te maken, zegt ze dat een van hen Catharijne was, de echtgenote van Maarten de Vos, die, zo voegt ze er nog aan toe, *“getekend was omtrent haer linkerborst en vergezeld van haer boel (minnaar) die Paesschier heette”*. ⁽¹⁴⁾

Nazareth: tovenares verbrand? (1610)

Het volgende wel heel bondig en daardoor heel frustrerend bericht is een passage uit een ruzie. In hoeverre het ernstig te nemen is, valt evenmin met zekerheid te zeggen. Hans van Hecke en Jan de Bels zijn samen op weg naar Leerne, d.i. St.-Martens-Lerne, het Leiedorp. Ze krijgen ruzie en De Bels verwijt Van Hecke *“te wesen eenen jonghen dief ende tooveraire”*. En, zo voegt hij daar nog aan toe *“sijn eijghen moeye (tante) in de prochie van Nazarette om tooverie an eenen staeck ghebrandt was”*. ⁽¹⁵⁾ Of dat met de waarheid overeenstemt, is onzeker. In alle geval, van een heksenverbranding te Nazareth heb ik nergens een spoor gevonden, wat niet noodzakelijk betekent dat die er niet geweest kan zijn.

Nevele: tovenares doodgefolterd (1624)

Pieryne Daniels, echtgenote van Loys Winckelhaeck, werd door de schepensbank van Nevele beschuldigd van toverij. ⁽¹⁶⁾ Daaraan moet een door de baljuw georganiseerd getuigenverhoor voorafgegaan zijn, maar daarvan is geen spoor meer te bekennen. Het gevolg is alvast dat we niet kunnen achterhalen hoe de beschuldigingen precies luiden. De schepenen hadden advies gevraagd en gekregen - zo beweren ze althans - van de Raad van Vlaanderen te Gent, waartoe ze wettelijk verplicht waren om misbruiken te voorkomen. Handelend naar dit advies zijn ze overgegaan tot foltering om de beschuldigde aldus tot bekentenissen te brengen. De vrouw sterft tijdens de foltering en de baljuw George Dhondt, burgemeester Josse de Meyere en schepens Jean van Speybrouck, dienen zich voor het gerecht te verantwoorden. Ze worden ervan beschuldigd helemaal niet aan vijf of minstens drie neutrale advocaten van de Raad van Vlaanderen advies gevraagd te hebben, dit in tegenspraak met wat ze zelf beweren. Verder blijkt dat

(13) J. Monballyu, 'Heksenprocessen te Laarne in 1607-1608: een samenspel van 'krachten van onderen' en 'krachten van boven'. In: *Gedenkschriften Oudheidk. Kring Land van Dendermonde* (2002), pp.191-244.

(14) *Idem*, p. 202.

(15) RA Brussel, *Geheime Raad, Spaanse periode*, nr. 925.

(16) RA Brussel, *Geheime Raad, Spaanse periode*, nr. 955.

er geen advocaat van dit hoogste gerechtshof bij de foltering aanwezig was. Dit heeft het mogelijk gemaakt dat Pieryne “*soo extraordinairlick, vreedelick, onredelick ende onmenschelick gehandelt ende ghetracteert is gheweest*”. Pieryne werd twee nachten lang gefolterd door haar het slapen te beletten, zittend op een stoel vóór het vuur en aan de wanden van de kamer aan de handen vastgemaakt en met een halsband om, van binnen voorzien van pinnen. Geleidelijk werd ze steeds dichterbij het vuur geplaatst. Daardoor en natuurlijk ook door de toenemende slaapneiging ging ze minder strak rechtop zitten zodat de pinnen van de halsband dreigden haar te kwetsen. ⁽¹⁷⁾ Bovendien werd ze ondertussen met scherpe roeden op haar bloot lichaam geselsd, “*soo van vooren op de boesemen, aermen ende andere haere leden, als van achtere*”. De beul heeft tenminste vier “*bessen*” of bezems op haar lichaam in de loop van de nacht stukgeslagen. Pieryne werd ook verplicht te zitten op het scherp van een driepikkel, “*de voeten ende beenen (los) vande aerden, gebonden en gherect*”. Maar wat de beul nog het meest op de heupen werkte, was dat Pieryne gedurende haar hele foltering luid zong, zo luid dat men haar in de hele gevangenis kon horen. Toen de aanwezige schepenen bij de beul of scherprechter geprotesteerd hadden, had die hen afgesnauwd, “*qu'on le laisseroit faire puisqu'il scavoit son métier*”. Daarop hadden de schepenen gezwegen en hadden verder niet meer durven tussenkomen. Ze lieten de scherprechter dan maar zijn beroep uitoefenen, wat in dit geval uiteindelijk het gevolg had dat Pieryne Daniels er het leven bij inschoot.

Het wordt niet expliciet gezegd, maar het is duidelijk dat de schepenen van Nevele de schuld voor het gebeuren in de schoenen van de beul wilden schuiven. Opvallend daarbij is dat deze zelf niet met naam en toenaam wordt vermeld. Was het de toenmalige beul van Gent, ⁽¹⁸⁾ Abraham Balthazar, die ze hadden ontboden? Verder verneemen we wel dat hun vertrouwen in de anonieme beul was toegenomen toen die het lichaam van de vrouw had ‘*gevisiteerd*’ of onderzocht en daarbij niet één maar twee zgn. duivelstekens had ontdekt. Een algemeen aanvaard bewijs was dit dat men wel degelijk met een tovenares of heks te doen had. Onder demonologen werd algemeen aangenomen dat de duivel tijdens het paren met een heks een stigma of teken op haar lichaam aanbracht. ⁽¹⁹⁾

Ook dit feit moet verklaren waarom de schepenen van Nevele de beul de vrije hand hadden gelaten. Toch zijn ze er niet helemaal gerust in en vrezden ze voor het gebeurde vervolgd te worden. Voor alle zekerheid richtten ze zich alvast tot de koning met een genadeverzoek, waaruit de bovenstaande gegevens allemaal afkomstig zijn. Daarin argumenteren de schepenen dat ze maar eenvoudige lieden van te lande zijn. Geheel te goeder trouw hebben ze zich laten leiden door

(17) Ook Pieter Geldof uit Noordschote werd in 1660 met de halsband gefolterd: cf. W.L. Braekman, *Spel en Kwel in vroeger Tijd* (Gent, 1999), pp. 131-152 en ook Catharina Cursse onderging in 1598-1599 te Assenede hetzelfde lot: cf. dezelfde, “Twee heksen te Assenede (eind 16de en midden 17de eeuw)”, In: *Appeltjes van het Meetjesland* 49 (1998), pp. 57-71.

(18) P. Claeys, *Le Bourreau de Gand* (Gand, 1893), p. 35 en passim.

(19) Cf. J. Monballyu, *Op.cit.*, p. 59.

wat specialisten in dergelijke materie hun hadden aangeraden en wat een andere specialist, de beul, een man die beroepshalve met dergelijke zaken vertrouwd was, nodig had gevonden te doen om de beschuldigde tot bekentenissen te dwingen.

Belle (Bailleul): berechtiging van 'toveresse' (1657-1660)

In deze buitengewoon interessante, maar weinig bekende kroniek, lezen we het volgende, bijzonder beknopt bericht. ⁽²⁰⁾ Het luidt: “*In dit jaer (1658) en het jaer te vooren heeft men te Belle begonnen toveressen ophalen en te geregtigen. Dit gedeurde (= duurde) tot het jaer 1660*”. “*Ick en wil hier van niet particulierlyck (= in detail) spreken om redenswille*”, voegt de anonieme auteur uit de tweede helft van de zeventiende eeuw er nog aan toe. Men kan alleen vermoeden dat de Duinkerkse beul Jan Noorman hierbij betrokken was. Achtergrond en andere gegevens ontbreken helaas volledig.

Kaprijke: een echtpaar vervolgd? (1678)

Op 19 december 1678 wordt voor de Raad van Vlaanderen onderraagd zekere Jan Huyghe, 27 jaar oud, gezworen landmeter van de stad en de vrijheid van Kaprijke in het noorden van het Meetjesland. ⁽²¹⁾ Hij ontkent dat hij bedreigd heeft zijn broer, de 22-jarige Maximiliaan, baljuw van Kaprijke, zijn roer “*tusschen hals ende necke*” te leggen, “*ter causen hij, balliu, van hunne ouders toveraer ende tooveresse ghemaect hadde*”. Wat dit laatste precies betekent, is niet duidelijk. Had hij in zijn functie van baljuw zijn ouders voor het gerecht gedaagd op beschuldiging van toverij? Of had hij alleen maar het gerucht verspreid dat ze zich met toverij bezighielden? Jammer genoeg is echter ook over deze zaak geen verdere informatie beschikbaar. Ze moet in alle geval ernstig genoeg geweest zijn om bij het hoogste gerechtshof van Vlaanderen aanhangig gemaakt te zijn.

Veurne: tovenares en dochter geëxecuteerd (late 17de eeuw)

In scherp contrast met de beknoptheid van het vorige bericht is de gedetailleerdheid van het navolgende merkwaardige verhaal. Het komt voor in een vroeg achttiende-eeuws handschrift, getiteld *Verdrijf der Droefhey*t en is wellicht samengesteld door J.B. Dobercourt, een Gentse pater augustijn. ⁽²²⁾ Jammer genoeg worden daarbij geen namen van personen genoemd en is de datering alleen bij benadering mogelijk. Daar de hand wijst op de eerste helft van de achttiende eeuw en de gebeurtenissen te Veurne zouden voorgevallen zijn toen de vader van de anonieme woordvoerder nog een tiener was, lijkt een datering in de late zeventiende eeuw verantwoord. In hoeverre het bericht berust op historische feiten is moeilijk uit te maken,

(20) L. Debaecker, *Kronyke der byzonderste Gebeurtenissen te Belle en omstreken voorgevallen in de jaren 1647-1673* (Rousbrugge, Haringhe, 1860), p. 18.

(21) RA Gent, *Raad van Vlaanderen*, nr. 8571.

(22) U Gent, hs. 1816, p. 51.

maar niets wijst er met zekerheid op dat dit niet het geval zou zijn. Ziehier het verhaal, zoals het in het handschrift voorkomt: ... *Wanneer mynen vader in grammatica* ⁽²³⁾ *in die schole was, hoorde hij van zynen pater perfect (lees prefect)* ⁽²⁴⁾ *segghen datter in de stadt van Veurne daarontrent gheschiet was op een prochie van eenen boer die met syn dochterken van ses jaeren oudt ginck in den somer besien sijne vruchten die door de sonne ende het eedt (=heet) weder gheheel uijtdrooghden, doordien dat het in langhen tijt niet ghereghent en hadde, hem seer beclaeghende, crijtende (=schreiende) ende seer bedroeft sijnde.*

Het dochterken vraeghde waerom dat hij creedt ende soo bedroeft was. Ende tselve verstaen hebbende van sijnen vader, seijde: 'vaerken, wil ick het doen reghenen?' Ende dat gheseijt hebbende, maecte het meysken met eenen stock een cleijn putteken, daer in water gietend, ende eenighe woorden ende cruijcen daerover maeckende, begonst terstont de locht te overtrecken met wolcken, donderende ende blixemende, ende begonst soo sterck te reghenen al of hemel ende aerde verginck. Den vader dat kint vraeghende waer dat het dit geleert hadde, seijde (ze): 'wel vaerken, weet ghij dat niet? Moerken heeft het mij geleert!'. Den boer dit ghehoort hebbende, ginck met sijn dochterken naer Veurne bij de magistraet, segghende dat sij sijn kint souden examineren, aen hun tselve verteelt (sic) hebbende, dat sij(n) dochterken gedaen hadde, wiert de moeder ghevanghen ende daer naer verbrant, die daer noch veel andere accuseerde, ende het dochterken wiert tusschen twee bedden ⁽²⁵⁾ versmacht.

Het is algemeen bekend dat heksen kunnen doen regenen, maar in Vlaamse heksenprocessen komt dit exploit zogoed als niet voor. Moeders werden verondersteld - we zagen het reeds hierboven - hun bijzondere macht door te geven aan hun dochter. Beide gegevens zijn dus goed verankerd in de hekserijgeschiedenis, maar het gebrek aan precieze datering en de anonimiteit van de personen kunnen enige twijfel over de authenticiteit verantwoorden. We zullen het wel nooit met zekerheid achterhalen, tenzij - wat onwaarschijnlijk lijkt - alsnog nieuwe gegevens in dit verband zoude worden ontdekt.

(23) De *grammatica*-klas was het voorlaatste jaar van de oude humaniora.

(24) Het was duidelijk een jezuïtencollege.

(25) Hoe men zich dit voorstellen moet, is onduidelijk. Wellicht is bedoeld tussen twee beddenkussens.

Voor u geknipt

Wateraders en theeblaadjes in Vlaanderen

Antoon Naert en Danny Vanlooche

Waar vroeger de pendelaar of de wichelroedeloper bijna op elke boerderij een welkome klant was en onlosmakelijk deel uitmaakte van het gewone leven, is het nu veeleer in om bij slaapstoornissen, depressies, lasige kinderen, slechtleggende kippen, blaffende konijnen, ... een beroep te doen op personen met speciale gaven.

Magnetische velden en ondergrondse waterpartijen (Krant van West-Vlaanderen 18.06.04)

De Kuurnse kaartlegster Ingrid Terryn ontrafelt 2004...

„De Westhoek onder water”

■ Zo gaat dat, het oude jaar is nog niet koud of we willen het nieuwe al in de greep krijgen. Rond de jaarwisseling worden kaartleggers en toekomstvoorspellers druk gesolliciteerd.

We legden ons lot in handen van Ingrid Terryn, de kaartlegster uit Kuurne die al jaren meedraait in het wereldje. Hier gaan we : het beste en het slechtste voor 2004.

Kijken in de toekomst (Krant van West-Vlaanderen 02.01.04)

Krant van West-Vlaanderen

Linda Schamps en Maria Maiolo houden er in Zeebrugge samen een paragnostenpraktijk op na

„We krijgen zelfs zakenmensen en topsporters over de vloer...”

■ In Zeebrugge staat een huis en in dat huis houden Linda Schamps en Maria Maiolo op zelfstandige basis een paragnostenpraktijk. Aan de hand van kaartleggen, proberen ze de toekomst van hun klanten voor te leggen.

Linda Schamps werkte vroeger op een immobilienkantoor. Door een reorganisatie maakte deze op 11-jarige leeftijd naar Zeebrugge uitgeweken Brusselse van de nood een deugd: zes jaar geleden besloot ze om van haar activiteiten als paragnoste, die ze eerder als hobby uitoefende, haar job te maken, als zelfstandige. Op haar kaartje staat dat je haar vandaag kan raadplegen als helderziende en voor kaartleggen, foto-analyse, ook per brief, oorkaarsentherapie en metamorfose- en anti-stressmassage.

De interesse voor het paranormale neemt nog steeds uitbreiding en daar wist Schamps van te genieten. Ze startte haar praktijk op en na een aantal jaar ging het zo vlot dat ze besloot om er nog iemand bij te halen, Maria Maiolo uit Ramskapelle.

„We zien onze job als mensen helpen”, steekt Maiolo van wal. „Iemand die hier arriveert, komt aan met een lege valies. Het is aan ons om ervoor te zorgen dat die persoon met een volle koffer naar huis kan. De informatie die we doorkrijgen na het leggen van

kaarten, geven we door aan de persoon die voor ons zit.”

„Die kaarten zijn voor ons niet zaligmakend, want we streven naar een harmonisatie tussen lichaam en geest. Dit proberen we te bereiken door bewust of onbewust in het lichaam aanwezige blokkades weg te nemen. Dit doen we aan de hand van massages en/of oorkaarsentherapie.”

Ha, die mannen!

Vraag is of sommige klanten van de dames, goedgelovig als ze zijn, niet simpelweg beginnen te leven naar wat ze in hun koffer meekrijgen? Schamps spreekt dit tegen. „We drukken er steeds op dat de mensen zelf hun leven moeten maken, dat wij het niet kunnen doen in hun plaats.”

„Als ze naar hier komen en besluiten om met de raad die we hen geven dat hun bestaan een andere richting uit moet, is dat hun beslissing. We hebben de wijsheid ook niet in pacht.”

„Als we menen dat we zelf

tekort zullen schieten, verwijzen we klanten door naar een advocaat, een notaris, een psychotherapeut en noem maar op”, zegt Schamps, die haar gave om het paranormale te voorvoelen van haar grootmoeder en haar moeder meegekregen heeft.

Volgens Maiolo komen zakenmensen hen om de meest uiteenlopende redenen op: uit nieuwsgierigheid, om een acuut probleem bij hen of hun kind(eren) proberen te verhelpen, voor een jaarlijks consult.

„Laatst kreeg ik een koppel ondernemers over de vloer. Samen hebben we een volledi-

„Veel charlatans bezig!”

Het stijgende succes van helderzienden is volgens beide dames terug te voeren naar een eenvoudig maatschappelijk gegeven: we praten tegenwoordig te weinig met elkaar en luisteren naar een ander zit er haast helemaal niet meer in.

„Door de aangroeiende belangstelling voor het paranormale heb je ook steeds meer charlatans die naar de gunsten van de mensen dingen. Net als in Nederland zou er ook in Vlaanderen een vereniging moeten komen, die iedereen die zich uitteeft voor paragnost, helderziende, medium en noem maar op in de gaten houdt. Zo worden de kwakzalvers van de mensen met eerlijke bedoelingen gescheiden”, legt Schamps uit.

„Wij werken ook met vooraf duidelijk afgesproken tarieven en zijn ook niet uit op zoveel mogelijk klanten per dag. Voor een sessie kaartleggen vragen we 50 euro en trekken daar twee uur of langer voor uit. Een metamorfosemassage en een oorkaarsentherapie, gecombineerd met een hoofd- en halsmassage, kost bij ons elk 40 euro. We vragen bewust geen zotte prijzen, omdat we het voor zoveel mogelijk mensen toegankelijk willen maken.”

(SVV)

„We hebben de wijsheid ook niet in pacht”

ge strategie voor hun bedrijf uitgestippeld. Ook sporters die op wereldniveau actief zijn, krijgen we over de vloer”, bekent Maiolo.

„Er is een belangrijke nieuwe tendens: we mogen van langsom meer mannen begroeten. Bij relatieproblemen zoeken we echter steeds eerst uit of er überhaupt nog genegenheid in het spel is”, vult Schamps aan.

Kaartleggers, oorkaarsen en fotoanalyse (Brugs Handelsblad 16.02.03)

Rita Ameloot over aardstralen en wateraders en hun invloed op onze gezondheid

Als je woning gestoord is...

„Het is proefondervindelijk bewezen dat er een relatie bestaat tussen iemands gezondheid en de plaats waar hij woont en slaapt. En aardstralen en wateraders – die onder elke woning lopen – spelen daar een belangrijke rol bij”, aldus Rita Ameloot uit Gullegem. Volgens haar zijn het de elektromagnetische velden van deze aardstralen en wateraders die een invloed uitoefenen op onze gezondheid, al dan niet in negatieve zin.

Maar wat zijn dan die bewuste aardstralen en wateraders? Een definitie geven, blijkt niet gemakkelijk. Wateraders zijn onderaardse waterkanalen, Rita vergelijkt ze met de bekende beekjes die bovenaards stromen. Aardstralen zijn dan weer het gevolg van het energetische, elektromagnetische veld dat de aarde uitstraalt. „Je moet weten dat er in en onder elke woning aardstralen en wateraders voorkomen en als die schadelijk zijn – al is dat niet noodzakelijk het geval –, kan daar om het even welke ziekte uit voortvloeien”, vertelt Rita. „Mogelijke gevolgen zijn legio: slapeloosheid, ontstekingen, depressie, hartkloppingen, verminderde weerstand, rugklachten, zelfs kanker.”

„Veel hangt af van de golflengte van de stralen; die hebben een specifieke frequentie, net zoals pakweg een radiozender die heeft. Wanneer de stralen bijvoorbeeld inwerken op de huid, kunnen huid- en haarziekten ontstaan. Een golflengte die inwerkt op de beenderen, kan reuma en artrose veroorzaken. Een combinatie van factoren ligt meestal aan de basis van de klachten: de schadelijkheid van de wateraders en aardstralen, de periode waarin je daaraan bloot gesteld wordt, iemands gevoeligheid ervoor, belastende elementen zoals een tv, gam of radio kunnen het elektromagnetische veld rond de stralen verstoren, enzovoort.”

„Je bed of tafel verschuiven, biedt geen oplossing”

Hoe dan ook, volgens Rita oefenen aardstralen en wateraders altijd een specifieke invloed uit en kunnen ze de hoofdoorzaak of een bevorderende factor zijn van gezondheidsproblemen. „Vooral in de slaapkamer kan het effect groot zijn. Dat komt omdat je er plat in bed ligt, altijd op dezelfde plaats. En dat maakt dat een grote oppervlakte telkens opnieuw bestraald wordt,” aldus Rita die intussen bijna 20 jaar in het vak zit. Ze kwam bij alternatieve geneeswijzen terecht doordat haar zoon keer op keer met oorontstekingen en weerstandstekort kampte. „Uiteindelijk lieten we onze woning ontstoren, en daarna waren de problemen van mijn zoon van de baan. Bovendien voelde ik me zelf niet meer zo vermoeid.” Rita's interesse was gewekt en ze ging gespecialiseerde opleidingen en seminars in Duitsland volgen.

Woningen 'ontstoren'

Welke stappen moet je dan wel ondernemen als je vermoedt dat ook onder jouw woning iets broeit? Rita meent dat ze de schadelijke stralen kan neutraliseren: „Ik maak ze onschadelijk door het plaatsen van een soort antenne. Met de Lecher-antenne meten we eerst de stralingsintensiteit in het huis op. Daarnaast gebruiken we elektronische vakapparatuur om de radioactiviteit en de elektrostoringen te registreren. Tot slot neutraliseren we de woning met gebrevetteerd ontstoringmateriaal. Al onze instrumenten werken objectief en wetenschappelijk”, verklaart ze.

Rita weet tientallen gevallen waar ze met succes een handje toestak. Zo hielp ze radeloze ouders wiens tweejarig kindje sinds de geboorte nog geen enkele nacht in hun woning had 'doorgeslapen'. Elders sliep de baby als een roos. Nadat Rita de woning 'ontstoorde', waren de slapeloze nachten van de baan. „Zo klopte er ook een man bij me aan, die heel wat rugklachten had

en binnenkort zou geopereerd worden. Ik heb zijn woning behandeld en geleidelijk aan verbeterde zijn situatie. Na twee maanden was hij zelfs van de rugpijn verlost.”

„Niet alleen mensen, ook dieren kunnen hinder ondervinden van schadelijke aardstralen en wateraders. Ze kunnen er agressief door worden, minder melk produceren, uierontstekingen oplopen, onvruchtbaar blijven... De resultaten in 'ontstoorde' stallen zijn sprekend.”

„Blijf uit de buurt van hoogspanningskabels!”

Maar voor je aan het schuiven gaat met tafel en bed: Rita waarschuwt dat eenvoudige oplossingen niet volstaan. „Je bed verplaatsen als je slecht slaapt, kan tijdelijk helpen, maar je moet ermee opletten! Op die manier ontloopt je misschien wel de hoofdlijn van de aardstralen en wateraders, maar niet hun vertakkingen. En van die laatste ondervind je soms pas na enkele jaren de gevolgen. Of je kan door elders in de kamer te slapen, een schadelijke zone rond de benen vermijden, met als gevolg dat je daar inderdaad geen pijn meer voelt. Maar daardoor lig je misschien in een stralingszone die inwerkt op je borsten wat dan weer tot kanker kan leiden...”

Dé raad die Rita meegeeft, is te vermijden om in de buurt van hoogspanningskabels te wonen. „Wie een huis zoekt, kiest er best een op minimum één kilometer afstand van zo'n kabel. Het grote elektromagnetische veld dat van een hoogspanningskabel uitgaat, werkt te veel in op ons zenuwstelsel.”

En of de geneeskunde dan geen oplossing heeft? „Geneesmiddelen onderdrukken de symptomen gedurende een tijdje, maar ze genezen de ziekte niet. De klachten zullen bijgevolg terug de kop opsteken, omdat de oorzaak niet weggenomen is.”

Museum in de kijker

**Musée du Dessin et de l'Estampe Originale te
Gravelines, Noord-Frankrijk
Tentoonstelling "Les Triomphes de Carnaval"
5 januari - 6 juni 2004**

Sibylla Goegebuer

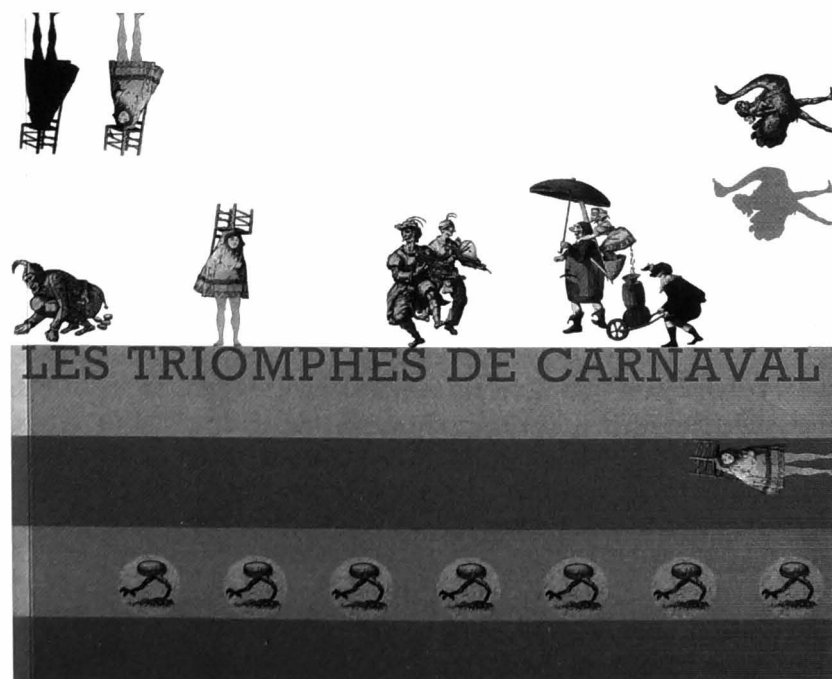
Adjunct-conservator Stedelijk Museum voor Volkskunde Brugge

De expositie "Les Triomphes de Carnaval" biedt een originele kijk op het Carnavalgebeuren in de Noord-Franse regio en plaatst dit in een ruim Europees kader. Carnavalitems uit verschillende Europese culturen, uit verscheidene tijdsperiodes, worden op een verrassende wijze geïntegreerd. De verwantschap van de Carnavalcyclus met andere volksculturele, religieus getinte tradities, wordt getoond. De tentoonstellingscommissarissen Claude Gaignebet, professor etnologie Universiteit Nice en Dominique Tonneau-Ryckelynck, hoofdconservator Musée du Dessin et de l'Estampe Originale, doen hiervoor een beroep op 87 gravures (16de - 20ste eeuw) uit de permanente collectie Jean Sébille van het museum. Zij respecteren een chronologische en thematische volgorde in de tentoonstellingsopbouw.

Het publiek ontdekt aan de hand van werken van Bertelli, Bôner, Callot, Chodowiecki, Franco, Goya, Hogarth, Martinet, Pinelli, Verbiest, Zelenko, ..., een wereld vol contradictie. Men schuwt het aanhalen van extreme voorbeelden niet. Pieter Bruegel en James Ensor worden gelijkaardig behandeld. Beide kunstenaars leveren belangrijke informatie voor etnologisch onderzoek. Bruegel biedt, volgens Gaignebet, de meest complete iconografische documentatie over de Carnavalperiode in onze contreien. Hij oefende ontegensprekelijk een belangrijke invloed uit op de iconografische ontwikkeling van het Carnavalthema bij graveurs. Literaire bronnen van François Rabelais en Johann Wolfgang von Goethe bieden, inzake Carnaval, interessante aanvullende informatie. De tentoonstelling stelt tot doel een nieuw onderzoek naar, een nieuwe visie op en een nieuwe kennis van het Carnavallegebeuren in Europa te genereren aan de hand van de studie van de documentaire waarde van de gravures met Carnavalthema's. De expositie wordt geïntegreerd in Rijsel Culturele Hoofdstad 2004-manifestaties. Het thema "Carnaval" is een geliefkoosd onderwerp voor tentoonstellingen in een regio waar het Carnavalleven ieder jaar opnieuw door alle lagen van de bevolking wordt gemaakt. De tentoonstelling blaast nieuw leven in het

Carnaval van Gravelines dat aanvangt op 20 februari met het Bal des Nucholaerds en eindigt op 14 maart 2004 met het Bal des P'tits Mousses. De organisatie van de eerste Carnavalmarkt in Frankrijk op 7 februari is een voorloper op dit Carnavalfestijn.

De tentoonstelling wil een startsein geven tot de samenstelling van een complete iconografie van de kunst over Carnaval. Dit wordt mogelijk indien alle Europese pinacotheken en chaltheken systematisch bijdragen tot het wetenschappelijk onderzoek. Gaignebet wijst op een aantal gevaren die de volksculturele betekenis van Carnaval een verkeerde wending kunnen geven. Hij waarschuwt ervoor de documentaire waarde van de gravures als bronnenmateriaal voor de kennisopbouw van de Carnavaltraditie zeer nauwkeurig en kritisch af te wegen ten opzichte van het belang van deze documenten als etnografische getuigenissen in chronologisch verband. Gravures en prenten tonen aan de hand van de iconografische opbouw wat verloren is gegaan aan kennis van het Carnavalegebeuren. Het gebeurt niet zelden dat de graveurs beeldmateriaal kopiëren of overnemen van vroegere collega's. Af en toe worden ook beeldelementen van verschillende culturen op één gravure afgebeeld. In Vlaamse interieurs vertoeven b.v. niet zelden muzikanten die uit de Italiaanse Commedia dell' Arte lijken te zijn overgenomen. Er is een veelheid aan betekenissen, een veelheid aan motieven.

Musée du Dessin et de l'Estampe Originale te Gravelines, Noord-Frankrijk

In het land van Carnaval spelen kleuren een ondersteunende rol in het feestgedruis. De scenografie van de expositie neemt dit gegeven als uitgangspunt. Het kleurenspeel geeft de tentoongestelde tweedimensionale gravures een driedimensionale kracht. Vijf thema's worden - in chronologische volgorde volgens de Carnavalkalender en overeenstemmend met het tijdsverloop van de gebeurtenissen - op het schilderij van Pieter Bruegel, 'Het gevecht tussen Carnaval en Vasten', 1559 (Wenen, Kunsthistorisches Museum) aangesneden: de geboorte van Carnaval "naître"; tegenover het geboren worden wordt meteen de vernietigende kracht van het sterven geplaatst: de moraliserende kracht van de gravures met Carnavalthema "mour-rire"; het thema gevecht "ceux qui luttent" is onlosmakelijk verbonden met de twee vorige thema's; de dood van Carnaval "adiou paure carnobal" en tenslotte "Memento Mori" of Carnaval stelt de kunst van het vergeeten centraal. De evolutie van de Carnavaltraditie en de rituele Carnavalfeesten (vb. dierenafslachting Venetiaans Carnaval; gemaskerd bal) door de tijd heen worden belicht. De expositie toont hoe bepaalde festiviteiten worden gehumaniseerd en/of gelaïciseerd (vb. Koppermaandag). Het voormelde kunstwerk van Pieter Bruegel is de centrale as waarrond alle tentoonstellingsonderwerpen lijken te wintelen. Op de tentoonstelling is een kopie van dit werk aanwezig.

Zowat alle symboliek, iconografisch en etymologisch materiaal aangaande Carnaval worden aan de hand van de geëxposeerde gravures toegelicht. Polichinelle, de muts met hanenstaartpluimen, de Hasen

Kappe, het gebruik van maskers en confetti, de Testaccio Spelen in Rome, het opgooien van een pop in een deken, Li Moccoletti, ..., klinken iedereen als muziek in de oren, maar kent men de betekenis en oorsprong van deze elementen?

Het thema "Ceux qui luttent" toont aan hoe in de Carnavalperiode het vechten een overheersend karakter heeft. Carnaval verbeeldt spelerwijze een oorlog, het spel these-antithese: het vechten om te vernietigen; de strijd om zichzelf in stand te houden en het harder worden door het gevecht. De oorlog tussen Carnaval en Vasten is het supersymbool. In de gravures wordt Carnaval vaak als een oord van overvloed, een banket - metafoor van het gevecht - uitgebeeld. Dit allegorisch thema krijgt een moraliserende betekenis; een komische noot ontbreekt meestal niet. Carnavalspelen snijden vaak hetzelfde thema aan: de twistzieke vrouwe Vasten wordt in een burlesk proces tegenover de joviale Carnavalfiguur geplaatst.

Het spel van de dood en de verrijzenis duikt zeer frequent op in het Carnavalgebeuren en krijgt er ook een moraliserende betekenis. James Ensor weet als geen ander kunstenaar het thema Carnaval intuïtief te binden met het dodenthema. Li Moccoletti is in Rome een uitzonderlijk groot feest dat op het einde van de Carnavalperiode wordt gevierd. Het staat symbool voor de dood van Carnaval en uiteindelijk ook voor de vergankelijkheid van de mens. Massa's dunne, brandende kaarsen worden op een gegeven moment speels gedoofd. Carnaval treedt op als bemiddelaar tussen het dodenrijk en de wereld van de levenden.

"Memento Mori" poneert hoe Carnaval de kunst van het vergeten centraal stelt. Vermommingen halen de mens uit zijn dagdagelijkse rollenpatroon. Het aantrekken van poppenachtige kledij doet de feestvierder zijn leeftijd vergeten. De zot van het feest vergeet natuurlijk dat hij zich goed dient te gedragen. De ezelskap opzetten doet uit het oog verliezen dat we allen maar mensen zijn.

Het Carnavalthema in zijn totaliteit aankaarten, louter aan de hand van gravures in een tentoonstelling, is niet evident. Gaignebet en Tonneau-Ryckelynck durven vragen te stellen naar de oorsprong van de naam Carnaval, zoeken een oplossing voor het gecompliceerde vraagstuk betreffende de Carnavalperiode. Wanneer begint Carnaval eigenlijk? Wanneer bereikt het feest zijn hoogtepunt? Waar en wanneer vindt Carnaval zijn oorsprong? Wat is mythe, wat is realiteit? In Carnaval bestaat geen enkel thema, geen enkel onderdeel van de feestcyclus, op zichzelf. Alles is met alles verbonden in een soort kosmische beweging. De expositie opent de discussie over het item

Carnaval, plaatst het met vragen en antwoorden in de wetenschappelijke discipline van de volkscultuur. De tentoonstelling is wetenschappelijk en didactisch onderbouwd. Het esthetisch element is er prominent aanwezig in de confrontatie van eersteklas gravures met een educatief verantwoorde opbouw van de expositie. Deze kenmerken vindt men trouwens ook terug in de opstelling van de permanente collectie van het museum dat meer dan een bezoek waard is.

Voor diegene die de uitmuntende tentoonstelling "Les Triomphes de Carnaval" hebben gemist biedt de begeleidende catalogus in een hedendaagse lay-out soelaas.

Literatuur:

Claude Gaignebet, Dominique Tonneau-Ryckelynck, *Les Triomphes de Carnaval*, Musée de Gravelines, 2004

Voor u gekozen

Denise Impens

Een kantklosster uit Woubrechtgem

De foto van de kantklosster werd door C. Trefois genomen te Woubrechtgem (Oost-Vlaanderen) in 1937 en stelt een oude vrouw voor met haar hoogzwangere dochter in een armoedige omgeving. Beide vrouwen hebben klompen aan de voeten; schoenen konden deze arme lieden zich niet permitteren. De afbeelding wordt bewaard aan de Vakgroep Vergelijkende Cultuurwetenschappen van de UGent en is ook opgenomen in de KBOV-Fototheek.

De kantklosster was waarschijnlijk een oude boerin die het zware boerenwerk niet meer aankon. Om nog wat brood op de plank te brengen maakte ze kloskant voor een kantatelier of kantwinkel. Onder de Vlaamse boerinnen waren er veel kantklossters die tijdens de lange winteravonden kant maakten. Zoals de foto illustreert zit de boerin buiten en kan ze klossen in het daglicht - een voorrecht. 's Avonds moest men zich behelpen met een kaars of een petroleumlamp.

De kantklosster zit op een bunselstoeltje. Haar kantkloskussen rust op een dito stoeltje. Onder het kussen is er een materiaalbakje aangebracht, ongetwijfeld voorzien van een klein schuifje of deurtje, voor het opbergen van garen en klosjes. De vrouw draagt een vlasschort, een rok en een jasje (waarschijnlijk uit wol) en een zijden sjaltje als hoofdbedekking. Wat opvalt is dat deze vrouw een fijn brilletje draagt. Veel van deze arme lieden konden zich dat niet aanschaffen. Meestal waren het afgedankte brillen van rijke dames die door de kantatelieruitbaatsters werden uitgeleend aan de kantklossters.

De twee bunselstoeltjes zijn opmerkelijk; ze dienden eigenlijk om baby's te verversen. De woningen waren eertijds klein en de gezinnen groot. Moeder, vader en de vele kinderen sliepen in één ruimte. Wanneer de luier van de baby ververst moest worden, gebeurde dit in moeders schoot. Daarbij kon een lage stoel goed dienst doen. Het was meestal een afgedankte oude keukenstoel waarvan de poten waren afgezaagd door vader. Als dat werkje niet nauwkeurig was uitgevoerd, had men een 'wipstoeltje'. De vrouw zat op het stoeltje in de goede houding om het kindje in haar schoot de luier te verversen en ook te 'bunselen', d.i. het omwinden van de beide beentjes met stroken katoenstof, zodat het kindje zou opgroeien met rechte benen. Het bunselen was waarschijnlijk pijnlijk voor de baby.

Kantklosster uit Woubrechtgem
(circa 1930)

*(KBOV-Fototheek, Verzameling
Trefois, Vakgroep Vergelijkende
Cultuurwetenschappen UGent)*

Uit het model van de klosjes kunnen we afleiden dat de boerin fijn bloemwerk aan het maken is. De afgewerkte motieven bevinden zich onder het beschermdoekje. In het midden is een kleine ronde opening om de vrijheid van werken met draad en spelden mogelijk te maken door de bewegingen van de klosjes.

Kantklossters als deze zagen nooit het volledige patroon. Ieder van hen had altijd één en hetzelfde motief te maken. In het kantatelier werden dan al de afgewerkte stukken op het grote patroon samengebracht. Daar werkten enkele dames alles aan elkaar tot één prachtig groot stuk zoals bruidskleren, sluiers, kerkgewaden, tafelversieringen enz. De kantklossters werden slecht betaald. De werksters in de ateliers verdienden meer. Kant werd gemaakt door de armen voor de adel en de rijken!

Over trekzakken en lepelkleppen. Een beeld van de accordeontraditie

Sibylla Goegebuer

Adjunct-conservator Stedelijk Museum voor Volkskunde Brugge

De tentoonstelling "Over trekzakken en lepelkleppen. Een beeld van de accordeontraditie" (15 mei - 12 september 2004) in het Stedelijk Museum voor Volkskunde Brugge laat de bezoekers kennismaken met een wereld van dansende vingers. De expositie belicht een bijzonder aspect van de muzikale volkscultuur: de muziek van de populaire bals. De collectie van de bekende Brugse accordeonist en accordeonverzamelaar Charles Maeyaert, collectie-items van Joseph Cornelissen, volksmuziekkenner Roger Hessel, accordeonist Walter Ramon en objecten uit de accordeonverzameling van het Stedelijk Museum voor Volkskunde vertellen dit boeiend verhaal in een origineel en hedendaags, bijna exotisch decor. Accordeonisten zoals Roger en Wilfried Danneels, Walter Ramon, Charles Maeyaert en Joseph en Louis Fiers en lokale accordeonensembles worden in de kijker geplaatst. De tentoonstelling poneert ze in de Europese en regionale accordeontraditie. De vroegere en hedendaagse accordeonmuziek worden gelijkwaardig belicht. Het is de taak van een museum voor volkskunde om ook de hedendaagse volkscultuur te duiden. Documentair materiaal plaatst de accordeon in een historisch daglicht. De tentoonstelling toont onder meer een programmaprofolder van de Maatschappij De Brugse Accordeonisten, onder leiding van Wilfried Danneels. Het document introduceert de bezoekers in een bijna magische muziekwereld. Roger Danneels (Brugge, 1927 - 1982) krijgt op zeer jonge leeftijd een eerste accordeon van vader Wilfried (Oostkamp, 1902 - Brugge, 1966). Hij erft, net zoals zus Jacqueline, de muzikale begaafdheid van zijn vader en wint op zevenjarige leeftijd een eerste internationale wedstrijd te Luik. Hij is negen jaar oud als zijn ouders zich te Brugge vestigen in Café Wilfried in de Wollestraat. Kort na Wereldoorlog II behaalt hij in het Koninklijk Muziekconservatorium te Gent een eerste prijs muziekgeschiedenis, harmonie, fuga en contrapunt. Vanaf dat ogenblik vallen hem verscheidene prijzen en onderscheidingen te beurt. Wilfried Danneels sticht in 1947 het muzikale gezelschap "De Brugse Accordeonisten" en weet als befaamd muzikant een belangrijke groep accordeonisten van een degelijke vorming te voorzien. Zoon Roger maakt deel uit van dit gezelschap. Later volgt hij vader Wilfried op als orkestleider en accordeonlesgever.

Roger Danneels weet een populariteit in binnen- en buitenland op te bouwen. In 1952 volgt een eerste platenopname. Hij zal in totaal meer

De Brugse Volksmuzikanten, ca.
1920-1930
*Verzameling Stedelijk Museum voor
Volkkunde Brugge*

dan vijfhonderd composities neerpennen, waarvan ook nog eens meer dan de helft op LP verschijnt. Hij componeert voor Vlaamse zangers en zangeressen. Wie kent niet het lied “Zie je van Brugge” van Willy Lustenhouwer? In 1957 ontdekt Roger de ontelbare mogelijkheden van het orgel. Het betekent de start van een nieuwe muzikale exploratie door de accordeonvirtuoos. Op 26 september 1970 neemt hij een eerste gouden plaat in ontvangst tijdens een van de fameuze Accordeonbals in het Boudewijnpark te Brugge.

Roger Danneels is een muzikaal allrounder. Hij treedt op als accordeonsolist en in orkestverband. Hij componeert, geeft accordeonles, is leider van muzikale gezelschappen (accordeonist Lionel Verfaillie, Brugge, 1935-1996), treedt meerdere malen in het Roger Danneels Kwintet op, verzorgt muzikale uitgaven en brengt langspeelplaten op de markt. Hij weet op een behendige manier, gebruik makend van zijn muzikaal en commercieel talent, in te spelen op de muzikale behoeften van tijdgenoten. Composities, langspeelplaten, solo- en orkestoptredens volgen elkaar in een razendsnel tempo op en worden vanuit zakelijk oogpunt begeleid met bijzondere programma-uitgaven en fotomateriaal. Muzikale arrangementen en begeleiding zijn steeds afgewerkt en uitmuntend gepresenteerd naar een zo ruim mogelijk publiek toe. Uitzonderlijke verkoopcijfers op nationaal en internationaal vlak blijven dan ook niet uit.

De tentoonstelling belicht de accordeontraditie in de muzikale volks-cultuur van de Brugse regio; beklemtoont de diversiteit aan vormgeving van het instrument. De muzikale mogelijkheden van de trekharmonica zijn legio. De expositie plaatst het instrument in de rijke Europese, muzikale traditie. De accordeontraditie in ere houden ver-

zekert de continuïteit van dit stukje muziekbeleving in de (volks)cultuur. Het gaat om meer dan een louter traditioneel muziekinstrument. Is het aanvankelijk een instrument dat in de wereld van de lichte muziek veel noten op zijn zang heeft, sedert een aantal decennia eist het een welverdiende plaats op in de klassieke muziekwereld. Het Stedelijk Conservatorium van Brugge ijvert ervoor om de accordeonopleiding in het lessenpakket te integreren. Anno 2004 heeft de accordeon niet meer zijn uitsluitend volkse karakter van weleer. De diversiteit, eigen aan de trekharmonica's, het bestaan van gespecialiseerde accordeonatiers en de hedendaagse belangstelling voor accordeonmuziek, tonen aan dat het gaat om een traditioneel én hedendaags muziekinstrument.

Aan het ontstaan van de accordeon is een hele geschiedenis voorafgegaan. De definitieve stap naar de accordeon wordt gezet door de Weense Cyrillus Demian (1772-1847). In 1829 breveteert hij zijn ontwerp onder de naam accordion. Mogelijks zijn ook andere instrumentenbouwers betrokken bij het totstandkomen van de accordeon. Parijs wordt tussen 1830-1850 een belangrijk centrum voor de accordeonbouw. Rusland en Italië kennen na 1860 belangrijke productiecentra. Enkele tientallen jaren later duiken in gans Europa ateliers op. De concurrentiestrijd barst los.

De diversiteit in de vormgeving en constructie van de accordeon en de rijkdom aan muzikale mogelijkheden weerspiegelen zich in een even grote verscheidenheid van benamingen. De eerste Belgische instrumenten, zo vermeldt Hubert Boone, de accordeonspecialist bij uitstek, worden accordéon genaamd. Op het einde van de 19de eeuw en tot circa Wereldoorlog II hoort men in Wallonië frequent de benaming harmonica. De benaming wordt ook nog later gehanteerd. Af en toe hoort men van een "piano des pauvres" spreken of van een "piano à bretelles". Mélodion of harmonéon gebruikt men ook wel eens. Het Duitse taalgebied kent de termen Akkordeon en Harmonika. In Vlaanderen is de benaming accordeon algemeen verspreid. Vroeger sprak men ook over trekharmonica's of over trekzakken, trekorgels.

Hubert Boone verdeelt de accordeonbouwgeschiedenis in België in drie periodes. Er zijn de vroege accordeons van uitzonderlijke kwaliteit, tussen 1840 en 1853 gebouwd door atelier Verhasselt te Brussel. Na 1870 verschijnen verschillende modellen. Namen als Solari, Scheerlinck, De Waele en Callewaert spreken tot de verbeelding. De tentoonstelling toont enkele sprekende exemplaren. Er wordt gezocht naar meer muzikale mogelijkheden. De accordeon ontwikkelt zich tot cultureel symbool. De gebroeders Callewaert uit Zwevezele assembleren de eerste Vlaamse accordeons omstreeks 1880. In mei 1890 verhuist Felix Callewaert (1862-1918) naar Lichtervelde. Hij bouwt er

MAATSCHAPPIJ

De Brugse Accordeonisten

ONDER LEIDING VAN

Wilfried Danneels

Programmaproject Maatschappij
De Brugse Accordeonisten,
onder leiding van Wilfried
Danneels, Volksschouwburg "De
Gilde" Brugge, 27 februari 1950.
*Verzameling Stedelijk Museum voor
Volkskunde Brugge*

een bloeiend atelier uit. Vóór 1900 assembleert men of past men louter Duitse instrumenten aan; later gaat men de meeste onderdelen zelf produceren én toch ook onderdelen importeren. Het is een fenomeen dat ook in de Brugse accordeonverkoop opduikt. Ca. 1925 neemt de eigen productie af. Zoon Eugène Callewaert (1894-1944) verkoopt meer en meer Italiaanse modellen (Scandalli en Crucianelli). Zoon Arsène verdeelt Hohner. Callewaert-accordeons komen in heel Vlaanderen voor. West- en Oost-Vlaanderen zijn de belangrijkste verspreidingsgebieden. De expositie toont drie "Lichtervelde trekzakken". Een aantal firma's willen het succes van Callewaert evenaren. Het atelier van Albert Van Houtte (1879-1962) uit Menen is in dit opzicht belangrijk te noemen; Joseph Devogelaere

(1881-1961) bouwt een werkhuis uit in Anzegem. Accordeonbouwers Antoine Boland (1902-1959) en Enrico Sabatini (1905-1967) beheersen de derde periode. Het atelier van Boland uit Waregem blijft actief tot in 1957. In Wallonië is het atelier van Enrico Sabatini in Charleroi actief vanaf 1927 tot 1953, met een onderbreking van elf jaar.

De accordeon biedt een bijzondere vorm van muziekbeleving. Het instrument verdient de aandacht van een ruim publiek. Het is een van de steunpilaren van het ontspanningsleven. Het blijft kansen bieden tot creatieve vrijetijdsbesteding in een maatschappij waar het ontspanningsleven voortdurend evolueert en zijn eigen grenzen verlegt. De accordeon trotseert de maatschappelijke veranderingen en houdt rekening met deze evolutie in de manier van muziek spelen en in de manier van instrumenten bouwen. Het maakt deel uit van zowel de amateuristische als de professionele muziekbeoefening. Het speeltuig eist zijn plaats op in het veld van het volkscultureel onderzoek. De zwartwitfoto van De Brugse Volksmuzikanten, ca. 1920-1930, uit de verzameling van het Stedelijk Museum voor Volkskunde is hiervan een sprekende getuige. In de jaren 1920-1930 brengen De Brugse Volksmuzikanten muzikale humor in de Brugse straten en cafés. Het acht man sterke muzikale gezelschap staat onder leiding van Leopold Roose (Brugge 1883-1962), alias Pol de Stille. Hij bespeelt de basviool, zelfgemaakt met koekentrommel, stok en ijzerdraden. Sprietje den Trommelaere, waarschijnlijk Florent De Spriet, verzorgt ingenieus met hand en vingers, vorken, lepels en de tapkast in de herberg, ..., de percussie. Edmond Gadeyne, alias Mon Canard, is de bijzonder getalenteerde accordeonist van dienst. Verder zijn er nog Jan Floreal, Leon, Alfons en Julien De Spriet en koetsier Huwel, alias Den Witten. Zij brengen spontane en ongekunstelde animatie in het straatbeeld. Ieder optreden is een spektakel doorspekt met humor. Ze worden razend populair. Het gebruik van een verscheidenheid aan muziekinstrumenten, de originaliteit ervan en de persoonlijkheid van de muzikanten heeft ongetwijfeld de sleutel geboden tot hun ongeëvenaard succes. Na Wereldoorlog II treedt Mon Canard solo op in herbergen.

Het socio-culturele klimaat bepaalt de populariteit van de accordeon en dirigeert zijn bestaan. In dit opzicht is het merkwaardig dat het ontstaan van harmonies in Vlaanderen, op het einde van de 18de-begin 19de eeuw, nagenoeg samenvalt met de opkomst en ontwikkeling van de accordeon, een instrument dat eerder in beperkte mate deel uitmaakt van de bezetting van harmonies. Nochtans wordt ook gezegd dat de accordeon aanvankelijk een burgerlijk karakter heeft, net zoals de harmonies. Wanneer precies wordt de accordeon een 'piano des pauvres' en waarom eigenlijk? Volkscultureel onderzoek kan het antwoord leveren. Alles speelt zich af in een periode waarin

de mens sterk geografisch is gebonden. Men bevindt zich op een sociaal dieptepunt. Men zoekt een uitlaatklep in het lokale gezelschapsleven, in feesten en kermissen. Het gaat om het juiste object, het juiste fenomeen, op de juiste plaats, op het juiste moment.

De tentoonstelling "Over trekzakken en lepelkleppen" visualiseert het fenomeen accordeon op een esthetische en educatief-wetenschappelijk verantwoorde manier. We tonen het instrument in zijn functionaliteit. De tentoonstelling loochent echter het esthetisch karakter ervan niet en verzoent dit met zijn volksculturele betekenis. Het instrument vertelt stilzwijgend een kleurrijk verhaal. Trekorgels, pauwstaartpapier, klavierblokken, tongenlades en ventielafels verbergen voor de museumbezoekers niet langer geheimen.

Boekbesprekingen

Een handboek voor de lokale geschiedschrijver

Bart De Nil

Iedereen die soms een tekst moet schrijven weet dat een goede titel aanspreekt. En daarom is het onbegrijpelijk waarom voor de nieuwe editie van het eerste deel van *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente?* (Art red., 1993) op de cover werd gekozen voor *Inleiding tot de lokale geschiedenis van de 19de en de 20ste eeuw*. Voor een bespreking is dit een draak van een titel en daarom zal ik er verder in de tekst naar refereren als *Art & Vanhaute*, naar de samenstellers van deze bundel. Dit is meteen ook de enige negatieve noot bij deze publicatie die je niet direct in de Humo's boeken-top-10 zal terugvinden, maar die elke enthousiasteling voor de lokale geschiedschrijving wel zal smaken.

Naar analogie met één van de eerste stappen in een historisch onderzoek begint dit naslagwerk met een bibliografisch overzicht. Het werd samengesteld door Romain Van Eenoo, die generaties studenten aan de Gentse vakgroep Nieuwste Geschiedenis een gedegen vakkennis heeft bijgebracht. In zijn overzicht beperkt Van Eenoo zich overwegend tot de 'gedrukte' bibliografieën en laat hij bewust het systematisch overzicht van websites achterwege. Eerlijk gezegd een gezonde keuze gezien lijsten van websites vlug te kampen hebben met linkrot, een vakterm voor een onbruikbaar internetadres. Van Eenoo heeft een gedegen werkinstrument samengesteld wat niet verwonderlijk is voor iemand die al sinds jaar en dag de drijvende kracht is achter de *Bibliografie van de Geschiedenis van België* die verschijnt in het *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*. Ik vraag me soms af wie in de toekomst dit waardevol monnikenwerk van hem ooit zal durven overnemen?

Het is moeilijk om een algemeen waardeoordeel uit te spreken over *Art & Vanhaute* als bronnengids voor de lokale geschiedschrijving. Want een dergelijk overzicht kan nooit volledig zijn en is als momentopname ook vlug verouderd. Het is best om dit werk te gebruiken samen met de *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19de en 20ste eeuw* (Van Den Eeckhout en Vanthemsche, 1999). Dit werk is louter een bronnenoverzicht, een soort van gouden gids, vertrekkende van de bestaande structuur van openbare diensten en privaatrechtelijke archiefcentra. Terwijl *Art & Vanhaute* veel meer te bieden heeft omdat het is opgebouwd met thematische bijdragen

(economie, cultuur, ecologische geschiedenis, enzovoort) waarbij elke bijdrage naast een overzicht van de bronnen én literatuur ook verschillende invalshoeken worden belicht. Hierbij wil ik toch de bijdrage van Eric Vanhaute vermelden omdat het als 'bronnengids' er met kop en schouders uitsteekt. Aan de hand van de drie-eenheid *bevolking, arbeid en inkomen* geeft hij niet alleen een zeer gedegen overzicht van de bronnen voor een sociale en economische geschiedschrijving maar tevens hanteert hij een bronnenkritiek. Wat geen overbodige luxe is bij de samenstelling en verwerking van kwantitatieve reeksen.

Zoals gezegd streeft *Art & Vanhaute* de volledigheid niet na en daarom leek het mij interessant om te wijzen op een element dat vaak wordt vergeten, namelijk de 'toestand van de bronnen voor de lokale geschiedschrijving'. Ondanks alle mooie gidsen is het pijnlijk om te moeten vaststellen dat veel bronnen voor lokaal onderzoek amper worden bijgehouden. Je hoeft maar de bronnen voor de geschiedenis van het lokale verenigingsleven als voorbeeld te nemen. Het archief en documentatiemateriaal van de honderdduizenden lokale organisaties wordt nergens consequent en systematisch bijgehouden. Ook niet in de zogenaamde privaatrechtelijke archiefcentra. De kleurarchieven, bijvoorbeeld, beschikken slechts gedeeltelijk over de lokale pendanten van hun kerncollecties. Van veel grote koepelorganisaties (vakbonden, mutualiteiten, e.d.m.) is relatief weinig geweten en bewaard over de lokale werking. Daarnaast zijn er veel uitgegeven bronnen die niet of slechts fragmentair worden bijgehouden door de archief- en documentatiecentra. Zoals de lokale pers waarin in het bijzonder de lokale aankondigingen veel informatie bevatten, allereerste lokale uitgaven zijnde periodiek (*Kerk en Leven*) of rond een evenement (feestbrochures), de gemeentelijke informatiebladen, de lokale edities van periodieken van koepelorganisaties (bijvoorbeeld: *De Mutualistische Weergalm, Volksmacht, Visie*), de ledenbladen van verenigingen, de bladen van sport en hobbyverenigingen (bijvoorbeeld de verschillende voetbal- en duivenbonden). En omdat het verenigingsleven berust op structuren en daarom organisatorische sporen nalaat is dit nog het minst moeilijke voorbeeld. Want voor veel aspecten van het dagelijks leven moet men terugvallen op veel minder materiaal. Daarom mogen we van geluk spreken dat er nog veel bruikbaar materiaal in handen is van particulieren. Vooral heemkundigen zijn, ondermeer door hun lokale activiteiten en contacten, zeer bedreven in het naar boven halen van materiaal wat veel onderzoekers doet watertanden. De Vlaamse overheid tracht aan dit euvel tegemoet te komen met de creatie van de *Archiefbank Vlaanderen*. Het is afwachten wat het gaat worden met deze gouden gids voor de particuliere archieven.

Spijtig dat er gelijktijdig geen inspanningen worden geleverd naar het bewaren en ontsluiten van lokale bronnen. In *Art & Vanhaute* worden de *Gemeentearchieven* immers vaak aangehaald als eersterangs bron voor allerlei onderzoek. Maar iedereen die ervaring heeft met lokaal onderzoek weet dat de bewaring en ontsluiting van de gemeentelijke archieven een verhaal op zich is. Weinig gemeenten hebben hun hedendaagse archieven vakkundig ontsloten voor consultatie. En veel particuliere archieven verdienen beter dan te worden opgeslagen in vochtige kelders. Het zou wel kunnen gebeuren dat een private archiefcollectie wel is vermeld in de Archiefbank, maar ondertussen ergens zit weg te rotten.

De grote meerwaarde van *Art & Vanhaute* in vergelijking met gelijkaardige naslagwerken ligt in het formuleren van de probleemstellingen. Uiteraard is een goede heuristiek noodzakelijk voor elk historisch onderzoek. Maar ik ben ervan overtuigd dat veel lokale amateur-historici soms beter hun materiaal weten liggen dan sommige professionele historici. Wat de kwaliteit van een lokaal onderzoek echter bepaalt, is niet zozeer het gebruikte materiaal maar wel wat wordt verzameld en de wijze waarop het wordt verwerkt. Het schoentje knelt vaak bij de probleemstelling, het kunnen plaatsen van het verhaal in een bredere context, het maken van een synthese, het beantwoorden van vragen, het opwerpen van nieuwe onderzoeksvragen, enz...Het is zoals Rudi Van Doorslaer en Antoon Vrints schrijven in hun bijdrage over de twee wereldoorlogen: "*Jammer genoeg staan bij lokale historici de militaire gebeurtenissen van beide oorlogen vaak centraal, zodat paradoxaal genoeg dikwijls meer geweten is over de korte periodes van invasies en bevrijding dan over de veel langere bezettingsperiode*". Dergelijke tunnelvisie komt men vaak tegen in lokale monografieën ongeacht over welk thema ze gaan. Daarom is goed dat de bijdragen in *Art & Vanhaute* wijzen op de verschillende benaderingen, vraagstellingen opwerpen, voorbeelden geven en er op wijzen dat in de lokale geschiedschrijving vele wegen kunnen worden bewandeld. Eric Vanhaute formuleert het als volgt: "*Onze actores leefden niet op een historisch eiland. Net zo min was het plaatselijke leven alleen maar een afspiegeling van de grote transformatieprocessen.*"

Hoewel de auteurs van de verschillende bijdragen geen uitspraak doen over de doelstelling van het lokaal onderzoek is het toch duidelijk in welk biotoop deze publicatie is ontstaan. De geest van wijlen Jan D'hondt dwaalt immers nog door de vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Gentse Universiteit. De 'geschiedenis van onder uit' die kort na de Tweede Wereldoorlog werd gepromoot door briljante Britse historici zoals de groep rond het tijdschrift *Past en Present* (ondermeer met E.P. Thompson) en veel weerklank vond bij de Gentse historische school onder de leiding van Jan D'hondt. Het

sterkst komt dit naar voren in de bijdrage van Gita Deneckere en Hendrik Defoort over *Protest en Sociale beweging* waarin werd gekozen voor de geschiedenis van de 'kleine man' als centrale benadering. Ik weet wel dat over de geschiedenis van onderuit meer wordt gesproken dan dat ze wordt beoefend. Maar de Gentse school heeft tenminste de reflex om steeds terug te keren naar deze benadering. Kijk maar naar de aanhoudende aandacht voor de mondelinge geschiedenis binnen de Gentse vakgroep Nieuwste Geschiedenis. Ook de taal van deze bundel staat in schril contrast met het "academees" en het hermetisme van veel academische publicaties. Zelfs wanneer er complexe theorieën worden gehanteerd slagen de auteurs erin om de lezer duidelijke onderzoeksvragen mee te geven. Zoals Jan Art die in zijn stuk over *Cultuur en religie* tussen de vele theoretische begrippenkaders - waar hij een patent op heeft - enkele zeer boeiende onderzoekspistes formuleert. Vooral zijn handleiding voor een parochiegeschiedenis staan volgens mij veel interessante insteken voor lokale monografieën. Als aanhanger van een 'gemene geschiedenis' werd ik in het bijzonder aangetrokken door de afsluitende paragraaf over de alledag of de religieuze volkscultuur.

De *Art & Vanhaute* mag dan al geen bedlectuur zijn en het is zeker geen huis-tuin-en-keuken handleiding voor het maken van een lokale geschiedenis. Maar door zijn opzet en inhoudelijke kwaliteiten kan het niet ontbreken in de gereedschapskoffer van de vele honderden, misschien wel duizenden mensen in Vlaanderen die bezig zijn met het schrijven van de geschiedenis van hun straat, wijk of gemeente.

Jan Art en Eric Vanhaute (red.). *Inleiding tot de lokale geschiedenis van de 19de en de 20ste eeuw*. Gent, Centrum voor Geschiedenis Universiteit Gent / Mens & Cultuur, 2003, 416 p. (Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente? Deel 1).

Taal in stad en land: Zeeuws

Veronique De Tier

De Zeeuwen hebben er een tijdje moeten op wachten op hun deeltje in de reeks van *taal in stad en land*. Op 1 mei 2002 zijn de eerste der tien delen van deze reeks immers verschenen bij Sdu Uitgevers, met Nicoline van der Sijs als hoofdredacteur. Ieder deel beschrijft de taal van een bepaalde streek of stad. Het Zeeuwse deeltje is het achttiende van de reeks van twintig (o.a. *Amsterdams, Gronings, West-Brabants, Drents, Taal van de Wadden, ..*). In Nederlandstalig België verschijnen in oktober en begin volgend jaar ook nog eens zeven deeltjes. De eerste drie behandelen het *Frans-Vlaams* (ISBN 90-209-5856-9), het *Belgische-Limburgs* (ISBN 90-209-5855-0) en het *Brussels* (ISBN 90-209-5857-7). Daarna volgen het Antwerps, het Brabants, het Oost-Vlaams en het West-Vlaams. Deze reeks is bedoeld voor iedereen die in de dialecten die in Nederland en Vlaanderen gesproken worden, geïnteresseerd is.

De reeks heeft een vrij vast stramien, maar wordt door de diverse auteurs op hun eigen manier opgevuld. Dat betekent dat alle boekjes toch elk hun eigen invalshoek hebben, maar dat er in elk deel ongeveer dezelfde aspecten aan bod komen.

Het Zeeuwse deel is geschreven door Lo van Driel, geboren in Terneuzen (1944) in Zeeuws-Vlaanderen. Hij werkt als taalkundige bij de Hogeschool Rotterdam. Eerder publiceerde hij o.a. een lijvig boek over J.H. Van Dale, de bekende woordenboekmaker uit Sluis.

In het boekje van 120 bladzijden heeft hij het over de Zeeuwse dialecten. In de inleiding kan hij het niet laten de eeuwige problematiek van definities even aan te halen: Zeeuws, het Zeeuws, Zeeuws dialect en Zeeuwse dialecten. Het zijn minimale verschillen die voor de ene taalgebruiker blijkbaar belangrijker zijn dan voor de andere. Maar dit boek is niet geschreven om daarover te discussiëren, het wil enkel een beeld geven van de in Zeeland gesproken dialecten en dat kan geen volledige studie zijn wegens het beperkte aantal bladzijden. Alle boekjes uit de reeks *Taal in stad en land* zijn ongeveer even dik. Lo van Driel is er zich dus wel van bewust "dat hij enkel een aantal voor de in Zeeland gesproken dialecten min of meer typerende verschijnselen, woorden en uitdrukkingen" presenteert. In een eerste deeltje geeft hij een overzicht van de Zeeuwse dialecten aan de hand van de *Parabel van de verloren zoon* die door J. Winkler eind negentiende eeuw in heel het Nederlandstalige gebied is opgevraagd. Daarna volgen de hoofdstukken klank-, woord- en zinsverschijnselen. In een

zesde hoofdstuk gaat hij dieper in op enkele Zeeuwse woorden en uitdrukkingen. Zo bespreekt hij onder andere kachelte dat ook in een groot deel van West-Vlaanderen bekend is, kruum an der broek, neukedeunen, keuteprrie en nog enkele andere. Daarna volgen nog lijstjes met Nederlandse woorden met een Zeeuws betekenisaspect, woorden die een *bitje* Zeeuws zijn en woorden die ontleend zijn aan het Frans.

Voor het schrijven van dit boekje heeft Lo van Driel vaak gebruik gemaakt van het *Woordenboek van de Zeeuwsche Dialecten* en van de diverse regioboeken die voor Zeeland verschenen zijn. Deze naslagwerken zijn er in de loop van de voorbije jaren gekomen dankzij het vele werk van de Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek. Vele onderzoekers van nu hebben het geluk heel wat materiaal ervan te kunnen benutten om het Zeeuws te beschrijven. Voor Zeeuwsprekenden, en zeker die Zeeuwen die geïnteresseerd zijn in de Zeeuwse dialecten, zal dit boek vooral een gevoel van herkenning teweegbrengen. Echt nieuwe dingen zal hij er niet in aantreffen. Anderen, die minder bekend zijn met de Zeeuwse dialecten, zullen er ongetwijfeld wel veel van leren. Voor West- en Oost-Vlamingen zal duidelijk worden dat vooral de Zeeuws-Vlaamse dialecten heel wat gelijkenissen hebben met de Vlaamse.

Het boek presenteert - zoals de auteur het in de inleiding ook zegt - alleen "een indruk van de in Zeeland gesproken dialecten". Het biedt wel een mooie kennismaking voor wie wat meer wil weten over het Zeeuws. Het is immers de eerste keer dat er voor een breed publiek een dergelijke publicatie verschijnt, en dat maakt het zeker een hebbedingetje voor iedereen die in taal, en in het Zeeuws in het bijzonder, geïnteresseerd is.

Lo van Driel. *Taal in stad en land: Zeeuws*. Sdu, 120 p. (ISBN: 9012090172) is te koop in de Nederlandse boekhandel voor 12,50 euro. Voor wie geïnteresseerd is in de andere boeken van deze reeks verwijzen we naar de website waarop deze reeks wordt gepresenteerd: <http://www.taalinstantenland.nl>, en waar u de boeken ook kunt bestellen. Voor meer inlichtingen kunt u ook terecht bij de boekhandel of bij Sdu Uitgeverij (+ 31 70 378 99 11 - fax + 31 70 385 43 21). De Belgische boekjes die binnenkort op de markt komen, verschijnen bij uitgeverij Lannoo (www.lannoo.com, tel.: 32 (0)51 42 42 11, e-mail lannoo@lannoo.be) en zullen verkrijgbaar zijn in de gewone boekhandel.

Geraardsbergen zijn taalgebruik en zijn taaleigen

Albert Schrever

Is het Geraardsbergs een minderwaardig dialect?

Een ruim verspreide misvatting inzake dialecten, ook betreffend het Geraardsbergs idioom, bestaat erin dat streektalen worden beschouwd als een minderwaardig taaltje van minderontwikkelden. Een hardnekkige misvatting! Onterecht maar onuitroeibaar!

Om het even welk dialect heeft immers de kenmerken van om het even welke cultuurtaal: een eigen woordenschat, een eigen (historische) grammatica, een eigen klank- en vormleer, een eigen syntaxis, een eigen geschiedenis, een eigen voortdurend wisselende evolutie. Kortom: iedere streektaal heeft haar eigen aard, haar eigen karakter, haar eigen identiteit. Tezeldertijd mogen we ook stellen dat om het even welk en dus ook het Geraardsbergs dialect evenwaardig is aan dat van pakweg Oostende en dat het niet lelijker of mooier is dan dat van Hasselt. Het Geraardsbergs is bovendien, in tal van opzichten, gelijkwaardig aan om het even welke cultuurtaal. Cultuurtalen echter worden veel intenser bestudeerd dan dialecten waarover dan ook weer veel minder wordt gepubliceerd. Woordenboeken of spraakkunsten over dialecten worden maar zelden geschreven.

Al kunnen we niet volledig akkoord gaan met de bewering "Standaardtaal is een flauw afkooksel van het dialect" van Walter Evenepoel (in "*Brussel deze week*" nr 942, 1-8 juli 2004), toch moeten we volmondig de woorden beamen van diezelfde Walter Evenepoel - dialectzanger bij *Arjaun* (Pamel) en bedrijvig bij Muziekmozaïek, uitgever van de vijfdelige cd-reeks Vlaamse dialectliederen *Azuuë gezeid, azuuë gezoeng'n* -: "Ik zou het een gemis vinden om tussen de lakens een 'vreemde' taal als het Algemeen Nederlands te spreken". Ons dialect echter - de taal van Geraardsbergen - vind ik het mooist "want het is het mijne" (naar Gezelle).

Minderwaardig?

De vraag of dialecten minderwaardig zijn aan cultuurtalen komt meermaals aan bod in onze studie over *Geraardsbergen zijn taalgebruik en zijn taaleigen*, die wordt uitgegeven door het Geraardsbergse stadsbestuur. Prof. dr. Magda Devos (departement Taalkunde aan de Universiteit Gent en promotor van het *Woordenboek der Vlaamse Dialecten*) zal ons werk ook inleiden op de presentatie bij de opening van de Culturele Maand op vrijdag 22 oktober 2004 in het Arjaantheater. Burgemeester Guido De Padt, cultuurschepen Patrick

Flamez en stadshistoricus Geert Van Bockstaele schreven een inleidend woord.

Geraardsbergen, zijn taalgebruik en zijn taaleigen handelt niet alleen over de taal maar ook over diverse cultuurhistorische aspecten van de enige Oost-Vlaamse Denderstad die een overwegend Oost-Vlaams dialect spreekt. Hoewel het taalgebruik en het taaleigen van de Oudenbergstad de hoofdthema's van het werk vormen, hebben we ernaar gestreefd niet alleen taalkundig geïnteresseerden te boeien. In elk van de zes hoofdstukken nemen we de lezer dan ook mee op diverse cultuurhistorische excursies. Ter verpozing hebben we ook enkele contextueel aangepaste literaire interludia ingelast van de hand van sterk uiteenlopende auteurs als Arthur Broeckaert, Geoffrey Chaucer, Jules De Bodt, Rufijn De Decker, Guido Gezelle, Jos Ghysen, Thomas à Kempis, Robert Long, Jan Miers, Karel Rosier, Toussaint van Boelaere, Willie Verheghe, Joost van den Vondel... We stelden ook een lijvige bibliografie (met meer dan 350 items) op die een gedetailleerd overzicht wil geven van de geraadpleegde werken, niet alleen over het taalgebruik en het taaleigen van Geraardsbergen en zijn omgeving maar ook over zijn regionale cultuurgeschiedenis. We vatten elk van de zes hoofdstukken samen en gebruiken vette hoofdletters voor de titels tegenover gewoon vet voor de bijtitels.

I. *Geraardsbergen versus Grammont* confronteert de lezer met de "evolutie in het taalgebruik in Geraardsbergen". Een persoonsnaamkundige verkenning in de middeleeuwse stad bewijst dat de voertaal er van in den beginne het Vlaams was. Tijdens de naamkundige wandeling door het 19de-eeuwse Geraardsbergen daarentegen merken we duidelijk dat de pogingen tot volledige verfransing van Vlaanderen en dus ook van Geraardsbergen sinds de Onafhankelijkheid - la Belgique sera latine ou ne sera pas!- een ware bedreiging betekenden voor "le flamand, ce patois" en voor al die onverstaanbare dialecten: niet alleen de uithangborden op de huisgevels maar ook de briefhoofden en facturen van zelfstandige en vrije beroepen werden destijds nagevoeg steeds in het Frans opgesteld. Hoewel het er naar uitzag dat Geraardsbergen na 1830 spoedig en totaal zou worden verfranst, heeft de volkstaal uiteindelijk toch overleefd.

II. In *Volkstaal houdt stand* merken we eerst dat de ontvoogding van de Vlaamssprekende bevolking in het "Geraardsbergen van de 19de naar de 20ste eeuw" nauw was verbonden met de emancipatie van de arbeiders en van de vrouwen- en kinderarbeid. Uit de volgende rubriek blijkt dat enkele leden uit de overwegend Franssprekende plaatselijke burgerij er hebben toe bijgedragen om de Nederlandse taal en cultuur hier en elders in Vlaanderen te verdedigen, te promoten en in stand te houden: Joseph-Antoine Stocquart (1794-1859),

“vadertje” Frans Rens (1805-1874), Frans De Beck (1810-1879), pastoor Karel L. Van Driessche (1820-1893), Fernand V. Toussaint van Boelare (1875-1947), Peter Mertens (1892-1955) en Arthur Broeckaert (1894-1977). Ten slotte stellen we ook nog vast dat de overleving van het volkstaal en de democratisering van de Vlaamse bewustwording veel dank zijn verschuldigd aan enkele lokale Vlaamsvoelende verenigingen: het Davidsfonds (1876), het Willemsfonds (1879), de Klauwaarts en de Breydelszonen (1898) en het Algemeen katholiek Vlaams Studentenverbond AKVS (1912).

III. Omdat elk van ons, van de wieg tot het graf, de drager is van een familienaam en minstens één voornaam, is er een levendige belangstelling voor de geschiedenis, de betekenis, de keuze en de correcte spelling van eigennamen: namen van plaatsen, rivieren en personen hebben meestal een lange voorgeschiedenis en bijgevolg vaak ook een diepere en soms verrassende betekenis. *What's in a name?* wil de lezer een en ander bijbrengen - niet enkel over het naamkundig taaleigen - maar ook over de taal en het taalgebruik uit lang vervlogen tijden. Aangezien niet alleen de stad maar ook haar bewoners drager zijn van namen en/of toenames hebben we “Geraardsbergen naamkundig doorgelicht”. Zoals het een naamkundige past schenken we niet alleen aandacht aan de toponymie: de namen van de stad, haar straten, haar wijken en haar herbergen. In de rubriek over hydronymie buigen we ons ook over de naam van de rivier die de stad niet alleen letterlijk doormidden snijdt: de Dender, hij of zij? Ten slotte volgt de antroponymie waarin we achtereenvolgens aandacht schenken aan de stagnerende familienamen, aan de verdwijnende bijnamen en aan de steeds vernieuwende voornamen van Geraardsbergenaars.

IV. In “Oost-Vlaams met enkele Brabantse en veel Franse invloeden” bespreken we vooreerst enkele kenmerken en eigenaardigheden van *Het Geraardsbergs dialect* zowel in Klein- als in Groot-Geraardsbergen: zijn dominant Oost-Vlaams karakter met, wegens zijn grenspositie, een Brabantse en sterke Franse invloed vooral op lexicologisch gebied, zijn verschil tussen vrouwen- en mannentaal en zijn voor niet-Geraardsbergenaars opvallende eigenaardigheden, belichaamd in “visitekaartwoorden of -zinnen”. Daarna gaan we na welke relaties er bestaan tussen dialectologie, etymologie en lokale geschiedenis. Verder schenken we aandacht aan enkele oude teksten in het Geraardsbergse dialect: de parabel van “De Verloren Zoon” in de versie van de Geraardsbergenaars Frans Rens (1839) en van Victor Jacobs (1874), het (Onkerzeels) verhaal over “De Kattenboom” overgeleverd via de Brusselse advocaat V.H. Delecourt (1850) en “Is dat hier den hemel?”, een danteske droom van Jules De Bodt (1971). Daarna leren we ook nog dat de vertaling van het zinnetje “Wij en

jullie zijn familie van hen” in om het even welk dialect steeds opmerkelijke streektaalverschillen blootlegt en tenslotte nemen we ook deel aan een dialectwandeling.

V. In de vorige hoofdstukken hebben we gezien dat elk dialect, zoals overigens elke cultuurtaal, zowel synchronisch als diachronisch, voortdurend wordt beïnvloed door andere talen. Het hoofdstuk *Dialect speelt leentjebuor* schenkt aandacht aan de “vreemde woorden in het Geraardsbergs”. Sommige komen uit het Latijn (*persjonkelen, sjokkeleuren...*), het Engels (*teuren, provellen...*), het Duits (*kaffee-klasj, plasjkop...*) en vanzelfsprekend ook het (vaak Picardisch) Frans (*paddeziejiep, karabietjes...*). In een eerste rubriek van dit hoofdstuk bespreken we enkele werkwoordsvormen van Latijnse of Engelse oorsprong. In de volgende rubriek hebben we het over andere geïmporteerde Romaanse, inzonderheid Franse woorden in het Geraardsbergs waarna we ook de vreemde origine nagaan van dialectwoorden die naar zoetigheden verwijzen. Verder volgen nog enkele andere Geraardsbergse woorden van vreemde herkomst: het *kassantje*, de *poscène* en den *oersj*. We leren tenslotte ook nog dat de verrassende etymologie van woorden als *kampanekiesj* en *absjar* (hapschaar, happe-chair...) raakvlakken met zeer uiteenlopende talen en culturen kan blootleggen.

VI. Het laatste hoofdstuk bevat enkele beschouwingen over het Nederlandstalig gedeelte van het Geraardsbergs dialect. Het gaat hier niet alleen om woorden maar ook om uitdrukkingen waaraan soms een heel verhaal is vastgeknoopt. Het hoofdstuk over het *Dialect, schatkamer van lokale geschiedenis* richt de kijker op “enkele Geraardsbergse woorden en uitdrukkingen”: *paakiesj, stikbillekiesj, vierbiestjiesj, een meuken, de snuttink van de achterworasse, de Tjoekiesj, de Puttisten, de Eerste Toog, 't Vera-Paz, de dijsel naar Lessen en Vos zijn karreken*. Na een stukje volkspoëzie en enkele taalkundige bedenkingen over *bedriechemboel* nemen we afscheid met de “gevlugelde” afscheidswaard: *Tot fleus!*

Praktisch

“Geraardsbergen zijn taalgebruik en zijn taaleigen” (ca. 330 pag. A4) kan tot 22 oktober worden besteld tegen de voorintekeningprijs van 25 euro door storting van dit bedrag op rek. 443-1587921-40 van de Stedelijke Cultuurraad, Markt in 9500 Geraardsbergen. Eventuele verzendingskosten: 5 euro. Het boek kan ook worden besteld in de Standaard Boekhandel, Grotestraat 45 in Geraardsbergen. Na de presentatie kost het werk 30 euro. De namen van de voorintekenaars worden in de publicatie opgenomen.

Vier kerken toegewijd aan Sint-Antonius-abt in het Bisdom Brugge.

Guido Vermeulen

Deel 2 3. Ingooigem en 4. Rollegem

Een werkdocument over volksdevotie en het kunstpatrimonium

Zo begon het !

Begon het zo?

Inleiding

In het Beertje (1) verscheen het eerste deel van deze studie over de devotie tot Sint-Antonius-abt te Heist aan Zee en Blankenberge. Over wat de heiligenverering inhoudt, gingen we in de inleiding te rade bij Godfried Bomans (2) die dit fenomeen prachtig heeft verwoord. Zijn gedachten klinken glashelder en uitgepuurd, wars van elke sentimentaliteit. Hij laat de mensen zien zoals ze zijn in hun angst, geloof en bijgeloof. Deze volkskundige studie is ontstaan door geduldig zanten (1970-1998), het systematisch verzamelen en ordenen van devotionalia, pers- en tijdschriftenartikelen, door mondelinge overleveringen en persoonlijk fotomateriaal. Hierdoor ontstond in de loop der jaren een Antoniusarchieef, waaruit kon worden geput en dat voor iedere geïnteresseerde openstaat. Hierbij hopen we weer met een stuk Antoniana-traditie aangeknoopt te hebben en onze vele vrienden hiermee een plezier te doen. Maar daarmee is het Antoniusboekje van het Bisdom Brugge niet uitgelezen; er resten ons nog tientallen grote en kleine parochies met een zoniet nog groter en boeiender verhaal over Antonius Abt, o.m. Aatrijke, Beveren-Roeselare, Desselgem, Oostvleteren, St.-Jan-ter Biezen, St.-Juliaan-Langemark, Leke enz.

(0) Dit tweede deel verschijnt in twee delen. In dit nummer van Van Mensen en Dingen verschijnt het deel over Ingooigem, in een volgend nummer vindt u het deel over Rollegem (nvdr).

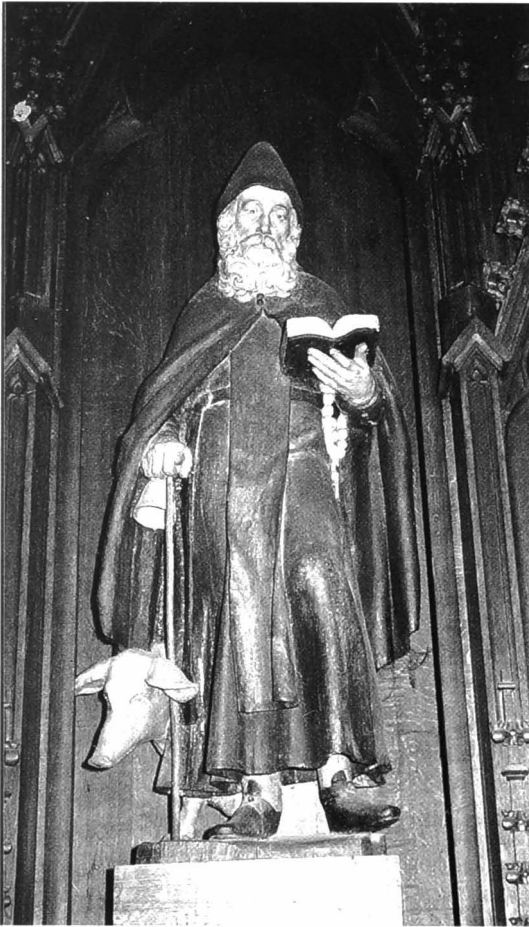
(1) Volkskundig jaarboek 't Beertje, *Nieuwe Reeks* 1/1999 Bond van de West-Vlaamse Volkskundigen, Brugge, 1999, pp. 57-81. Te bestellen bij hoofdman Danny Vanlooocke, Vooruitgangsstraat 66, 8310 Assebroek.

(2) G. Bomans, *Van dichtbij gezien*, Rome, 1971, p.17.

(3) Pastoor Slosse in zijn Ingooigems gedenkboek *Stadsarchieef Kortrijk Deel 1* verscheen in *Volkskundig Jaarboek 't Beertje*. *Nieuwe Reeks* 1/1999, Brugge, 1999.

Ingooigem-Anzegem

Het allereerste begin van dit schilderachtige dorp ligt in een ver verleden, namelijk in het jaar 1179 bij de bouw van een vroeg-gotische kerk. Ingooigem is een dorp dat leeft van landbouw en nijverheid en gesitueerd is tussen Leie en Boven-Schelde. De Sint-Antoniuskerk is het middelpunt van de jaarlijkse Sint-Antoniusfeesten, op 17 januari en op de tweede zondag van juni. Voor het jaar 1559 behoorde Ingooigem tot het bisdom Doornik, daarna tot het bisdom Brugge. De eerste zekerheid omtrent een Antoniusdevotie te Ingooigem wordt ons verhaald door pastoor en historicus Slosse. (3) De grote klok die toegewijd was aan de heilige Antonius-abt werd uit de toren gehaald tijdens de geuzentroebeelen. Deze klok werd te koop aange-

Afb 1: Het Sint-Antoniusbild in de kerk van Ingooigem

boden te Oudenaarde omdat Ingooigem tot deze kanselarij behoorde. Het was *“een groote clocke van Ingoyghem, ghelegen ter eerde zo dat men maer op d’een zijde ghelezen conste daer up stond: Bidt Ghod ende eert Anthonis met penententie, gy zult bevryd zyn.”* *“Anthonis myn name.”* Heere Andries Libaert pastor van Ingoighem, Anthonus Carmin baelul, Jan Van Berghe, Joos Van Tieghem kerkmeesters. 1598.” Vermoedelijk bezat de kerk van Ingooigem op het einde van de 16de eeuw reeds een St.-Antoniusaltaar met daarop het Sint-Antoniusbild dat nu nog op het neogotisch altaar staat. (afb. 1)

De relikwie van Sint-Antoniüs werd op 19 september van het jaar 1669 in ontvangst genomen door de jezuiet Hugo Vranx in Saint Antoine-aux-Monts bij Grenoble. Deze relikwie werd op 8 december van hetzelfde jaar in Doornik verzegeld door de groot-vicaris. Toen Gilbertus de Choisseul, bisschop van Doornik, op 3 mei 1679 naar Ingooigem kwam, heeft hij de brief met zijn zegel bekrachtigd. Zo’n relikwie was van onschatbare waarde om de devotie bij de parochianen en bedevaarders kracht bij te zetten.

Afb 2: Het Sint-Antoniusborstbeeld op een sarcofaag in Lodewijk XIV-stijl.

Het St.-Antoniusborstbeeld (1678) staat op een sarcofaag in Lodewijk XVI-stijl (ca 1750). Op de hoeken prijken twee engelkopjes. Sommige delen van het hout zijn wit geschilderd, andere zijn verguld, vooral de plaats waarin het osculatorium gevat zit. In een tekstband staat de naam "St.-Antonius". (afb. 2)

Een bedevaarder schonk de zilveren kromstaf, getekend met het opschrift: "Ingoyghem Aenseghem 1736". De hoogte is 95 cm. Dit jaartal wil niet zeggen dat deze ex-voto dan werd geofferd!

Het zilveren tonnetje waarschijnlijk afkomstig uit Tiegem waar Sint-Arnoldus de patroon van de brouwers is, en de zilveren Antoniuskroon met acanthusbladeren en bezet met kleurstenen zijn door een andere persoon geofferd op onbekende datum. (diameter 16 cm, hoogte 10 cm)

Op 3 januari 1792 verleende paus Pius VI een volle aflaat aan de gelovigen die de Antoniuskerk te Ingooigem bezochten en er hun devotie deden. Dit lezen we in een litanie (ca. 1850) die door pastoor Pieter Valcke uitgegeven werd.

VOLLEN AFLAET
 IN DE PAROCHIALE KERK VAN
INGOYGHEM,
 OP DE VERVOERING DER RELIQUIEN
 VAN DEN HEYLIGEN
ANTONIUS,
 ABT,

PATROON DER ZELVE PAROCHIE,

Die aldaer van oude tyden geëerd en gediend zyn geweest, tot troost en bystand der menschen, en byzonderlyk die : welke met het wild vuer of andere verholene kwalen bevangen worden; ja zelfs bysonderen Patroon in verholene ziekten der beesten.

Naestkomenden Zondag wezende den **Juny 18** , is er te verdienen **VOLLEN AFLAET**, in de gezeyde Kerk van Ingoyghem, voor alle Christene Geloovigen, die Gebiecht en Gecommuiceert zynde, de voornoemde Kerk zullen bezoeken; aldaer biddende voor de eendragtigheyd der Christene prinsen, uytroeying der ketteryen, en verheffing van onze Moeder de Heylige Kerk.

De Vroegmisse zal geschieden ten **6** uren, en de solemnele Hoogmisse ten **9** uren, in welke zal verkondigd worden den lof van den heyligen **ANTONIUS**, Abt, ook zal 'er na de Missen gezegend worden met zyne heylige Reliquien.

Namiddag ten twee uren en half de Vesperen, na welke zal geschieden het Lof met de benedictie van het allerheyligste **SACRAMENT**, gelyk ook geschieden zal gedurende de geheele Octave, ontrent den avond, een den Autaer van den zelveu Heyligen.

Kortryk, uyt de Drukkery van **BLANCHET-BLANCHET**, in de Leyestraet.

Afb. 3: 19de-eeuwse affiche

VOLLEN AFLAET

In de parochiale Kerk van

INGOYGHEM,

Op den Feestdag van den Heyligen

ANTONIUS ABT,

Patroon der zelve parochie, alwaer zyn berustende, zyne

III. RELEQUIEN.

Die aldaer van oude tyden geëerd en gediend zyn geweest, tot troost en bystand der Menschen, en byzonderlyk die: de gunne met het wilde vier of andere verholen quaelen berangen worden; ja zelfs byzonderen Patroon in verholen ziekten der Beesten.

Naest-komenden wezende den 17 Januarius en geheel d'Octave is'er te verdienen *Vollen Aflaet* in de gezeyde Kerk van Ingoyghem, voor alle Christene Geloovige, die Gebiecht ende Gecommuiceert zynde, de voornomde kerk zullen bezoeken, aldaer biddende voor d'Eendragtigheid der Christene Prinsen, Uytroeying der Ketteryen ende Verheffing van onze Moeder de Heylige Kerke.

De Vroeg-Misse zal geschieden ten 7 1/2 uren en de Hoogmisse ten 10 uren.

Den Zondag onder d'Octave, wezende de Solemniteyt zal den Lof van den H. Antonius verkondigt worden, als ook zal er naer ider Misse gezegent worden met Zyner III. Relequien.

Naer middag ten twee uren en half de Vesperen, naer de welke zal geschieden het Lof met de Benedictie van het Alderheyligste SACRAMENT, gelyk ook geschieden zal, geduerende de geheele Octave omtrent den avond aen den Autaer van den zelven Heyligen.

Drukkery van GERNAEY-HASAERT, Grootte Markt N° 24, te Kortryk.

Nieuwe tijden

In 1830 werd België onafhankelijk en in 1834 werd het grondgebied West-Vlaanderen het huidige bisdom Brugge. Een 19de-eeuwse affiche vermeldt: "*Vollen aflæet in de parochiale kerk van Ingoyghem op de vervoering der reliquien van den heyligen Antonius Abt, patroon der zelve parochie, die aldaer van oude tyden*" te Kortryk uyt de drukkerij van Blanchet-Blanchet in de Leyestraet en een uit de drukkerij van Gernaey-Hasaert Groote Markt nr. 24 te Kortryk. (afb. 3)

Het "Lof-Dicht" (afb. 4) vertelt in verzen over "*den Onverwinlycken Helt ende Schrick der Helle den Heyligen Antonius Abt, Besonderen Patroon tegen Tentatien, Brandt, ende Wildevier, die wort geviert in de parochiale Kercke tot Ingoyghem.*" Gedrukt tot Audenaerde by Petrus Joannes Vereecke in den Bourg by het Beggynhof."

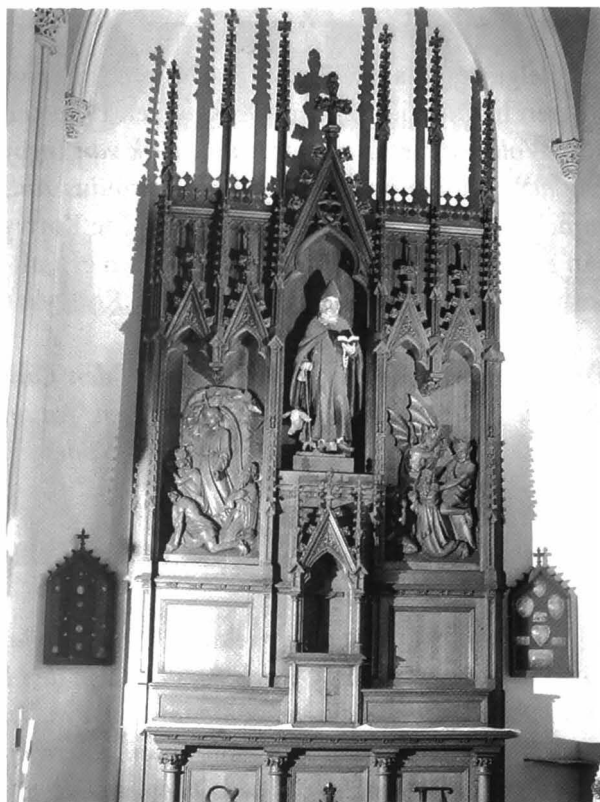
De derde affiche (afb. 5) draagt de melding "*Vollen Aflæet/ In de parochiale Kerk/ van Ingoyghem/ Op den Feestdag van den Heyligen/ Antonius Abt,/ Patroon der zelve parochie, alwaer zyn berustende, zyne/ HH. Relequien./ Die aldaer van oude tyden geëerd en gediend zyn geweest, tot/ troost en bystand der Menschen, en byzonderlyk die: de gonne/ met het wilde vier of andere verholen quaelen bevangen worden;/ ja zelfs byzonderen Patroon in verholen ziekten der Beesten*". Drukkerij van Gernaey-Hasaert, Grote Markt n° 24, te Kortryk. (4) De twee vergeelde documenten de Aflaatbrief en een Lofdicht hingen vele jaren ingelijst in het kerkportaal. Nu worden ze in het kerkarchief bewaard.

In 1854 werd de oude kerk afgebroken onder het herderschap van pastoor De Clerck. Pas in 1854-1856 werd de nieuwe driebeukige neogotische kerk gebouwd met een ingebouwde westertoren naar een ontwerp van architect Dehulst van Kortrijk. De kerk werd opnieuw toegewijd aan Sint-Antonius-abt. Een nieuwe kerk vraagt nieuw meubilair. Zo bestelde de kerk een nieuw Sint-Antoniusaltaar uit eik, met twee gebeeldhouwde tafereelen in de nissen van het retabel. Ze stellen de bekoring van St.-Antonius voor en een engel die de duivels verdrijft. Op de voorzijde van het altaar prijkt een monogram van S.A. Dit altaar in neogotische stijl is waarschijnlijk een ontwerp van Paul Lateur. In de nis staat het gepolychromeerd Sint-Antoniusbeeld (16de eeuw), dat uit de oude kerk afkomstig is. (afb. 6)

De Antoniusdevotie moet de jaren daarop goed hebben gefloreerd. Dit bewijst de neogotische eikenhouten lijst met zilveren ex-voto's (5) achter glas, die rechts naast het Antoniusaltaar hangt. (afb. 7)

(4) Documenten uit de Provinciale Bibliotheek Boeverbos Brugge.

(5) Foto ACL Brussel M 45944.

Afb. 6: Het gepolychromeerd Sint-Antoniusbeeld.

Afb. 7: Lijst met zilveren ex-voto's.

Afb. 8: Een houten Sint-Antoniussbeeld in een vierpas.

Ex-voto (*donum*) betekent, letterlijk vertaald: “gift krachtens een belofte”. Het ex-voto bestaat uit een afbeelding met betrekking tot de gevraagde gunst, die werd opgehangen in de onmiddellijke omgeving van het genadebeeld, waaraan men een bezoek brengt. Het ex-voto is niet het hulpstuk zelf, zoals krukken en beenstukken, maar gewoonlijk de afbeelding ervan. Deze werden dan vervaardigd in was of gestampt in zilverplaat. Niet alleen genezingen voor eigen ziekten werden aldus bevestigd, maar ook die van voor de mens belangrijke dieren als paarden, runderen, varkens. Met een menselijk vlammend hart “laaiend van liefde” wordt de dankbaarheid betoond aan de aangeroepen heilige. Enkele kloosters o.a. de zusters Colettienen te Mechelen betrokken uit het vervaardigen van deze vormen een bescheiden inkomen. Deze ex-voto’s te Ingoogem dagtekenen uit het midden van de 19de eeuw.

Boven de monumentale ingangsdeur prijkt een houten Sint-Antoniussbeeld in een vierpas (ca. 1860). (afb. 8)

In 1864 (tot 1894) werd J.J. Faict bisschop van Brugge. Waarschijnlijk werd bij deze gelegenheid in 1864 een *Gebed tot den H. Antonius Abt en Eremijt* gepubliceerd. De voorspraak luidt: “die tegen het wild of St. Antoniusvier en andere besmettelijke ziekten aanroepen wordt te Ingoyghem.” Met kerkelijke goedkeuring: Vidi Brugis 3 Decembris 1864 Can. Lib. Cens. C.B. Van Becelaere. Drukkerij M. Serruys-Flamant, Brugge. Op de voorzijde staat een Duitse gravure uit de verzameling van Steendrukkerij K. Van de Vyvere-Petyt Brugge. Aanroeping: *H. Antonius Eremyt, Bid voor ons*. Uit dezelfde tijd dag-

Afb. 9: Een zilveren reliekhouders

Afb. 10: Een zilveren ceremonie-staf

tekent een zilveren osculatorium of reliekhouders. (afb. 9) Bovenaan prijkt de buste van Sint-Antonius-ab. (6) De zilveren ceremoniestaf (afb. 10) is bekroond met een Sint-Antoniusbeeldje. De kerkbaljuw ging op zondag met deze staf de priesters vooraf in processie naar het altaar. De staf is waarschijnlijk door de Kortrijkse zilversmid F. Descamps gemaakt omstreeks 1850. In 1866-'67 kreeg architect Croquison de opdracht de kerk te herstellen (toren en dak). In 1888 werd de grote Sint-Antoniusklok hergoten. Mgr. G.J. Waffelaert werd bisschop van Brugge in 1895 en dit tot in 1931. In 1895 werd Hugo Verriest pastoor van Ingoogem. (7)

Café "In Sint-Antonius" en de Sint-Antoniuseik

Halfweg de Sint-Antoniusstraat, (8) op het kruispunt van de nieuwe Sint-Antoniuswijk, stond in 1903 een kleine herberg "In Sint-Antonius" genaamd. Dat café was de eigendom van brouwer Charles Vancauwenberghe uit Tiegem. Charles-Louis Windels en Maria Waelkens taptten bier van het vat en wisten de Ingoogemnaren aangenaam vertier te bezorgen. Vooral de jonge mannen kwamen er graag een pintje pakken én kattenkwaad uithalen in de grote Sint-Antoniuseik die naast het café stond. Tegen de stam was een klein kapelletje genageld waarin een Sint-Antoniusbeeldje stond. De naam "Sint-Antonius Eeke" is een toponiem dat van 1713 dagtekent. Uit dezelfde tijd dagtekent een "Sente Anthennis Goed" een hofstede te Ingoogem. (9) De eik is in een stormnacht omgewaaid en het café werd in 1953 gesloten. Laura Windels geboren in 1916 en dochter van Charles-Louis, heeft het allemaal weten gebeuren en woont nog steeds in het oude café "In Sint-Antonius". Een kleine niskapel met een Antoniusbeeldje boven de deur herinnert aan die lang vervlogen glorie-dagen.

(6) Zie Het Nieuwsblad 15 jan. 1958: "Yvegem viert St.-Antonius-Abt". Reporter D.I. dateert dit reliekhoudertje in 1864. Een gelijkwaardige reliekhouders wordt in de Sint-Quirinuskerk te Hooglede bewaard.

(7) Het Liber Memorialis van de kerk te Ingoogem bevat geen bijzonderheden over de Antoniusverering. Men kan wel het sierlijk handschrift bewonderen van Hugo Verriest, die hier parochieherder was van 1895 tot 1912.

(8) Sint-Antonius-straat. Een weg te Ingoogem. 1846 en 1902. Zie De Flou.

(9) Archiefonderzoek door Filip Santens, Heirbaan 48, Ingoogem. Zie ook De Flou, *Woordenboek der Toponymie*, deel 14, Brugge 1933, pp. 549-554.

Het verhaal van de Sint-Antoniusomwegang te Ingooigem in de jaren 1930 naar het leven verteld door meester Robert Verschuere: "Er is in de loop van de tijden veel veranderd in de verering van Sint-Antonius-abt te Ingooigem. De volkstoeloop was vroeger zeer groot. Sint-Antonius werd te Ingooigem tweemaal per jaar gevierd: tijdens de winteromwegang op 17 januari en in de zomer op de tweede zondag van juni. In ons dorp hadden enkele boeren uitgestrekte vlasgaarden die in de junimaand met de blauwe vlasbloem in bloei stonden. Op de vooravond van Sint-Antonius hing de feestviering in de lucht wanneer de koster en de klokkenluiers "beiaarden" (luiden met drie klokken) in de klokkentoren. Er werden kanonschoten gelost om de vreugde op te drijven. Op zondag met het kriecken van de dag "beiaardde" het opnieuw. De vroegmis was gelezen en begon te 5 uur. Er waren op dat moment reeds honderden bedevaarders in de omgeving van de kerk. Het merendeel waren vreemdelingen, mensen uit Oost-Vlaamse dorpen, zoals Wortegem, Moregem, Petegem (Oudenaarde), Elsegem, doch men bemerkte ook parochianen onder de menigte die Antonius kwamen dienen. Ze deden driemaal de omwegang rond de kerk en hielden viermaal stil om speciaal te bidden. De volgende missen hadden plaats te 6 uur, te 7 uur, te 8 uur en te 9u30 (of te 10 uur naar de wil van een pastoor). De kerk liep telkens stampvol. Soms moesten bedevaarders buiten mis horen. Na de hoogmis begon de feestviering. De kinderen konden zich te goed doen aan de kramen met lekkernijen. Ze konden zich ook verlustigen op de paardenmolen of de ren. De grote mensen troepten naar de herbergen. De namiddag was de voortzetting van de feestviering. 's Middags werd bij de welgestelden een lekker maal opgediend. Bijna alle mensen bakten zelf lekker koekenbrood, dat in de namiddag met geurige koffie werd opgediend. Er waren allerhande feestelijkheden o.a. ringsteking te paard of met het rijtuig of de fiets. De muziekmaatschappij "De Eendracht" luisterde de plechtigheden op. Om de 10 jaar was er een festival. De pastoor en de koster kwamen, na hun middagdutje om 3 uur terug naar de kerk voor een plechtige vespers en lof met de "benedictie van het Allerheiligste Sacrament", dat door veel godvruchtige parochianen, zusters en bedevaarders werd bijgewoond. 's Maandags was er een jaargetijde voor de overledenen om 9 uur. Zeer veel parochianen waren daarop aanwezig. In de namiddag waren er opnieuw alle soorten verzet. Men mag niet vergeten dat de kerk heel de dag openbleef en er mogelijkheid was om gezegend te worden met de relikwie. Ten gerieve van de bedevaarders waren er in de kerk kaarsen, beeldeles en medailles te bekomen bij de stoeltjeszetter achteraan in de kerk.

De winteromwegang werd altijd op 17 januari gevierd. Er waren op die dag ook veel bedevaarders, maar minder vreemdelingen daar het meestal slecht of guur weer was. De parochianen hielden zich stipt

Afb. 11: Het Antoniusbeeldje met de tap in zijn gat in profiel.

Afb. 12: Het Antoniusbeeldje met de tap in zijn gat in vooraanzicht.

aan de voorwaarden om op deze dag een Vollen Aflaat te verdienen. Daarom moest men te biecht en te communie geweest zijn. Veel Ingooigemnaren hielden op die dag nieuwjaarskermis voor hun naaste familieleden. Sommige bedevaarders offerden een hen of een haan, 'n "viggetje", stukken hesp of varkensvlees, konijnen enz. Die giften werden na de missen verkocht aan de meestbiedenden. Er werd 's winters gewoonlijk binnen in de kerk gediend. De opbrengst van de offergiften werd aan de armen geschonken. Het was gedurende lange tijd Charles Decock, arm- en kerkmeester en secretaris van het genootschap van de heilige Vincentius a Paulo, die de offergaven in ontvangst nam en ook verkocht. Hij werd later opgevolgd door Ivo Van Moorlegem. 's Avonds om 17 uur werd in de feestzaal het jaarlijks familiefeest gehouden. Ieder jaar zorgden de kaartliefhebbers zelf voor worsten aan de lopende meter. De vrouwen konden hun kans wagen met de teerlingen. De prijs voor de hoogste worp was een kalkoen. Verder was er nog een vloerbolling voor de liefhebbers. Tussenin werd er overgegaan tot de trekking van de grote tombola met als hoofdprijzen: kalkoenen, konijnen, hennen, enz."

Over het "Antoniusbeeldje met de tap in zijn gat"

Men weet eigenlijk niet goed door wie en wanneer dit beeldje werd gemaakt. Het kreeg deze bijnaam omdat er in het beeldje vooraan een gat is waarin een relikwie vastgezet kan worden. Achteraan zit een

handvat om met het beeldje én de relikwie ten zegen te staan. (afb.11 en 12)

Om het met de poëzie van Ivo van Yvezele te zeggen:

Ra, ra, welke sint is dat ?

Met een houten tap in 't gat,

in zijn navelsacristie

vensterglas en relikwie.

Dat beeldje bleef eens bij pastoor Plettinck, overdag na het octaaf op de "zittens" achteraan in de kerk staan. Stijn Streuvels zei tegen de pastoor: "Als je nog langer dat kostbaar beeldje daar langs achter laat staan, neem ik het mee!" Men gebruikte die relikwie slechts tweemaal per jaar en dat ter gelegenheid van de feestviering. Ook Stijn Streuvels kwam, sinds Verriest pastoor te Ingooigem was, uit Avelgem om op de dorpsplaats de volksfeesten te bekijken het was niet om te bedevaarten. In 1931 werd Mgr. Henricus Lamiroy bisschop van Brugge en dit tot in 1952. In juni 1933 werd Ingooigem met een nieuwe Sint-Antoniusrelikwie bedacht. Toen een jong vurig priester, eerwaarde heer Rathé, hier tot kapelaan benoemd werd en de manier van bedevaarten gadesloeg, poogde hij die devotie meer naar de Heer te doen toegroeien. Hij liet plakbrieven drukken met daarop in grote letters: "Bedevaarders richt u eerst tot de grote baas en valt daarna Sint-Antonius te voet." Dat was in het jaar 1934. De affiche van de Sint-Antoniusomgeng werd gedrukt bij De Reycke te Anzegem en werd goedgekeurd door L. Asseloos Kan. Secr. van het bisdom.

Toen kwam de Tweede Wereldoorlog 1940-1945

Het is algemeen bekend dat Bredar Avet reeds in 1940 de "roeper" was tijdens de openbare varkensverkoop per opbod op St.-Antoniusdag. Toen de moeilijke oorlogsjaren voorbij waren werd er een gebed tot Sint-Antonius-abt gedrukt bij Jan Maertens Kortrijk. Aan de gelovigen wordt 100 dagen aflat verleend door Mgr. Henricus Lamiroy bisschop van Brugge, die dit bekrachtigde met zijn handtekening op 31 oktober 1946.

De Sint-Antoniusklok heeft driemaal in de gloeiende smeltoven gelegen. ⁽¹⁰⁾ De grote klok die nu in de toren hangt draagt volgend opschrift: "Ik vervang mijn Zusterklok gegoten in 1598 - hergoten in 1888 - ontvoerd in 1914 - In dankbaarheid tot God geschonken door de parochianen van Ingooigem en gegoten in 1949 ontving ik de naam van ANTONIUS." Als beeltenis: Sint-Antonius met zijn zwijntje. De namen van de verschillende personaliteiten die deze Antoniusklok hebben ondersteund worden vermeld: Peter, Octaaf Bekaert; Meter, Margriet Balcaen-Hanssens; Pastoor, Jozef Dossaer; Onderpastoor, Antoon Deschrevel; Burgemeester, Hector Balcaen; Kerkmeester,

(10) Bron: Inventaris van de roerende goederen kerk Ingooigem. Archief pastorie Ingooigem. Geraadpleegd met toestemming van Z. E. H. R. Vanhaute, pastoor.

Remi Decock; Voorzitter, Vital Feys; Schatbewaarder, Rene Decock; Schrijvers, Achiel Vercruysse en Octaaf Decock. De klokken werden op 17 maart 1944 door de Duitsers opgeëist, weggevoerd en gesmolten, vandaar de nieuwe klokken in 1949.

Het Sint-Antoniusbeeld met de draak (afb. 14) is vermoedelijk een ontwerp van Paul Lateur (°4 januari 1909). Paul is de zoon van Stijn Streuvels. Hij was binnenhuisarchitect en edelsmid, gespecialiseerd in religieuze kunst. Hij kreeg zijn opleiding bij de paters benedictijnen te Maredsous. In 1972 was hij leraar te Brussel aan het Instituut voor Kunsten en Ambachten en lid van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen. Het is niet geweten wanneer Karel Lateur, de broer van Stijn Streuvels dit beeld heeft gekapt. Het stond vele jaren in een niskapel tegen de noordgevel buiten de kerk. Een bijzondere vuurspuwende draak wordt de kop verpletterd door de pelgrimsstaf van Sint-Antonius (afb. 14). Op de muur boven de nis van de kapel staat een jaarschrift ECCLESIA INGOYGEM DICATA ANTONIO. In 1856 was de kerkinwijding. ⁽¹¹⁾

Yvegem is een van de talrijke plaatsen in het zuiden van het bisdom Brugge waar men ook komt dienen tegen de “koeke aan ’t herte”. Volkskundige Walter Giraldo heeft een verhaal opgetekend over dit bedevaartgebruik in de Sint-Antoniuskerk te Ingooigem. Ivo van Yvezele verwoordt dit in een strofe van een gedichtje:

Ja, Hij weet er ’t fijne van,
Van de koek aan ’t hertespan,
Van nagelgaten, ’t zuur,
De exeskes en het vuur.

Hier konden wij vaststellen, zo verhaalt Giraldo, ⁽¹²⁾ dat de meege- dragen koek, in plaats van door de zieke thuis te worden gegeten, soms aan de eerste arme, die men ontmoette, werd gegeven. Ook de wijding van het lint, dat rond het zieke lichaamsdeel gedragen wordt, is te Ingooigem bekend. Sommige bedevaarders kwamen zich wel eens laten belezén.

Meester Verschuere vertelt over Yvegem sportief

“Rond de jaren 1950 gaf men een heel andere wending aan de vereering van Sint-Antonius, vooral ter gelegenheid van de winterommingang. Het sportcomité, daartoe aangemoedigd door de nieuwe geestelijkheid én door enkele cafébazen, vatte het feest anders op. Er moest opnieuw leven in de brouwerij komen. De bestuursleden van “Yvegem sportief” en de leden van de kerkraad droegen op die winterommingang een zwarte bolhoed - vandaar hun naam “Bol-hoedheren”. Men bracht de geschenken in de herberg “De Halve Maan” bij Aaron Duprez. Men richtte een kleine stoet in met de geestelijkheid

Afb. 14: Het Sint-Antoniusbeeld met de draak.

(11) Foto ACL Brussel M45956.

(12) W.Giraldo, *Volksdevotie in West-Vlaanderen*, Brugge 1989 pp. 98-99.

in haar beste gewaden, gevolgd door verklede jongens in een paterspij, die de offergiften droegen én natuurlijk ook een groot feestvarkentje, op een draagstoel zoals in de processie. De muziekmaatschappij werd de opdracht gegeven een vrolijk deuntje te spelen. In de kerk aangekomen werden de offergaven en het varken bewierookt en met wijwater besprenkeld en bij het binnenkomen in de kerk op het hoogkoor geplaatst. Het versierde varken werd, samen met de andere giften, na de mis verkocht bij Amerikaans opbod ten voordele van de kerk. Bredar Avet was en is nog de oproeper.

De verkoping verloopt als volgt: zoals op iedere veiling stelt de oproeper in en betaalt onmiddellijk het bedrag dat hij biedt. Doet nu iemand er 5, 10, of 20 frank bij, dan betaalt hij slechts het bedrag dat hij er bij doet. En zo wordt verder verhoogd tot op zeker ogenblik de onderpastoor die voor in de kerk zit en geen de minste voorkeur kan geven aan een of ander persoon, de klok luidt. Wie op dit ogenblik het laatst verhoogd heeft, is de winnaar van het aangeboden stuk spek, varkenskop enz. Heel dit gebeuren voor de kerk of als het té koud is binnen in de kerk, brengt een gezellige sfeer teweeg, waar de dorpsgenoten én de vele kijklustigen van genieten. Men schreef en praatte ineens over de aloude winterviering van Sint-Antonius te Ingooigem. De televisie kwam de feestelijkheden opnemen, men toonde de beelden en prees Ingooigem omdat het op een degelijke manier de feestviering als volksgebruik in eer hield. De televisie en de persmensen wisten niet, dat die stoet en de eer die men aan het varkentje bewees totaal nieuw waren. Nog steeds is het Sint-Antoniusfeest op 17 januari in voege maar men doet het vignetje zoveel eer niet meer aan. Sinds die tijd werd er ook een feestmaal gehouden bij inschrijving. Sinds een vijftal jaren is het zeer zelden dat er nog bedevaarders komen. De zeldzame dienders, die nu nog komen doen het ook anders. Ze wonen een mis bij en gaan te communie in de mis; ze richten zich nu spontaan meer tot de Heer. Sint-Antonius blijft toch nog de heilige voor wie ze eerbied hebben. Het is de heilige van Ingooigem. Zo wordt in de kerk, die aan Sint-Antonius toegewijd is, langs alle kanten aan die Sint herinnerd.”

“Hoe Sint-Antonius mee ging betogen naar Brussel” is een waar gebeurde historie. Jonge boeren hadden, terwijl de priesters een begrafenistoet tegemoet gingen, het merkwaardig borstbeeld van Sint-Antonius uit de kerk (of liever uit de sacristie) ontvoerd en het in een hangar bij een boer verborgen. Niemand van het kerkvolk wist het of had het opgemerkt. Op de dag van de fameuze boerenbetoging in Brussel in 1971 zag ik tot mijn grote verwondering en ontsteltenis dat beeld te voorschijn komen. Ik was ook te Brussel als secretaris van de boerengilde van Ingooigem. Ik heb niet weinig moeten schermen om dat beeld tamelijk gaaf naar Ingooigem te kunnen terugbrengen. Toch

waren er een paar duizend frank nodig om het beeld te herstellen, wat door de kerkfabriek moest betaald worden. Ingooigem had ongehoord veel succes met zijn Antonius te Brussel. Het beeld en de dragers werden meermalen gefotografeerd. Ik heb er persoonlijk maar een slechte herinnering aan. Om te besluiten wil ik dit nog schrijven: op geen enkele van de ommegangen komt een pater om te preken, zoals het vroeger was. De pastoor zelf brengt Sint-Antonius in herinnering, maar dat staat de vereerders niet aan, ze zouden liever voor die dag een bruine pater zien en horen! Helaas er is zoveel moois en oud verdwenen dat nooit meer - ten minste op dezelfde manier terugkomt.”

Getekend Rober Verschuere, Ingooigem mei 1974

In 1957 werd Mgr. E.J. Desmedt bisschop van Brugge en dit tot 1984. Het oudste krantenknipsel uit *La Libre Belgique* met een verslag van de St. Antoniusfeesten en een foto van de verkoop van varkenskoppen, dateert van 19 januari 1957. In *Het Volk* van 19 januari 1958 schreef reporter Fr. G. dat ze dit jaar de aanwezigheid misten van Paul Beyaert, die na 50 jaar trouw Antonius te hebben gediend en te voet van Heestert kwam, vorig jaar op 95-jarige ouderdom het tijdelijke met het eeuwige verwisseld had. Uit de jaren '50 dateert een litanie van Sint-Antonius-Abt gedrukt bij Goethals Kortrijk. Het devotieprentje is versierd met een gravure van M. Bünel in de vorm van een medaillon. Antonius wordt in buste afgebeeld en draagt de monnikspij met de kap over het hoofd. Op de rechterschouder staat de tau, het embleem van de Antonieten. De achtergrond van het prentje is gevuld met een grot met twee duivels, waarvan er één fluit speelt tegen het oor van Sint-Antonius. Het varken laat alleen zijn snuit zien, terwijl Antonius de handen vol heeft met zijn stok en een belle-tje. De tekst vermeldt dat Antonius wordt gediend in de parochiale kerk van Ingooigem op de zondag vallend op of na 17 januari - zijnde het feest van Sint-Antonius - én op de tweede zondag van juni, de verjaardag van de overbrenging van zijn relikwieën (uit St.-Antoine-en-Dauphiné in 1669), alsook op de acht volgende dagen. Naast de litanie van Sint-Antonius-Abt, vermeldt het santje een korte levensbeschrijving, enkele interessante gegevens over de geschiedenis van de Antonieten, de betekenis van de tau en het varken van Sint-Antonius. De litanie vermeldt eveneens een volle aflaat, die verleend werd door paus Pius VI op 3 januari 1792, aan al de gelovigen die op Antonius' feestdag 17 januari of op één der octaafdagen, na gebiecht en gecommuniceerd te hebben, de parochiale kerk van Ingooigem bezoeken en er bidden voor de inzichten van zijne Heiligheid de Paus. Dit santje draagt geen imprimatur en is ook niet gedateerd.

Sedert 1975 motiveert pastoor R. Vanhaute de St.-Antoniusomgeving. Er waait een nieuwe wind door de St.-Antoniusdevotie door

toedoen van Ivo van Yvezele, schuilnaam voor diaken Roger Ducatteeuw, die door zijn dichtkunst en bezielend woord zijn mensen ieder jaar weet te motiveren tot een broederlijk samen-zijn op de St.-Antonius-winteromwegang. Ieder jaar maakt Ivo Van Yvezele, alias diaken Roger Ducatteeuw een gelegenheidsge-dicht rond de Sint-Antoniusviering. Het comité Yvegem Sportief onder voorzitterschap van O. Bekaert verspreidt ieder jaar verzorgd drukwerk met het programma van de winteromwegang.

In 1984 werd Mgr. Roger Vangheluwe de vijfentwintigste bis-chop van Brugge en dat werd gevierd op 22 januari 1984. "Die morgen was 't bijtend koud, daarna sneeuwde het. In café "De Halve Mane" was het gezellig warm en de kleine glaasjes staken 't vuur aan de wangen van de Bolhoed- en de Strohoedheren, de muzikanten, de Vrienden van Sint-Antonius uit Zonnebeke. De optocht werd geleid door de veldwachter gevolgd door de geeste-lijkheid en klokslag 9u30 stapten wij de kerk binnen. Ondertussen speelde de muziekmaatschappij de feestelijke mar-che "Feu et flamme" om iedereen letterlijk en figuurlijk in de vlammen te zetten voor St. Antonius de held en schrik der helle! Toontje was voor de gelegenheid met zijn zilverwerk getooid. Hij hield de ogen strak op zijn rode boekje gericht want... aan zijn voeten lag een wellustig varkentje uitgestrekt op de baar, met citroenschijfjes op haar billen geplakt. Iedereen hield oog en oor gericht op het zangkoor dat "jubilate" zong, St. Antonius ter ere. Na de mis kreeg Antonius zijn loon. De stukken van 20 frank jeukten in de vestzakken. De roeper mocht iedereen bij zijn naam noemen, tot de sacristiebel de winnaar van een stuk spek of een kieren aanduidde. De zwijntjeskermis in "De Leeuw van Vlaanderen" deed zijn naam alle eer aan. Ieders zijn beer grolde van de honger. De sfeer was er gezellig en de Breughelmaaltijd overheerlijk! De burgemeester sprak van een Yvegemse hoogdag, de pastoor knikte instemmend, en de diaken zei dat 't goed was. In elk geval was hij heel blij met het beeldje van Sint-Antonius dat hij van de Vrienden van Sint-Antonius-Abt uit Zonnebeke mocht ontvangen. Deze kleine attentie was bedoeld als dank voor zijn rijmende gedachten ter ere van Sint-Antonius Eremijt. Ivo Van Yvezele, onderwijzer-koster en binnenkort diaken, weet dat de Ingooigemnaren hem nodig hebben en dat hij zonder zijn men-sen niet leven kan."

(13) *Het Volk* 17 jan; 1988 *Mirakel van een beeld. Dit is West-Vlaanderen*, Deel I p.630. *Krantenknipsels. La Libre Belgique* 19 januari. 1957, *Het Volk* 19 jan. 1958, *Het Nieuwsblad* 15 jan. 1958, *Het Nieuwsblad* 18 januari 1979. Pro-gramma's Winteromwegang 1983-93.

Op het Sint-Antoniusfeest in het jaar 1988 kreeg het Sint Antoniusbeeld van Karel Lateur een ereplaats in de kerk te Ingooigem. ⁽¹³⁾ Door toedoen van de diaken Roger Ducatteeuw werd het geresatureerd en tegen weer en wind beschermd. In

1988, toen de feestdag van St.-Antonius op een zondag viel, leidde Mgr. Roger Vangheluwe, bisschop van Brugge, in hoogsteigen persoon de stoet in. Het gewicht van het offervarken overschreed de honderd kilogram. Aan het kerkportaal wordt het dier in ontvangst genomen en gezegend; dit gold tevens voor alle aangebrachte giften. Tijdens de hoogmis bekleedde het offervarken de ereplaats nabij het beeld van de heilige. Het droeg een feestelijk wit strikje om de hals en hield een citroen in de rode snuit geklemd. De andere offergaven vormden de erewacht. Na de hoogmis, tevens bedevaartmis, werden alle offers in natura bij opbod aan het kerkportaal verkocht. Iedereen hoopte de hoofdprijs, het zgn. *bellebeest*, binnen te rijden. Maar ook de andere prijzen waren welkom: varkenskoppen, eenden, kalkoenen, hanen en hennen, konijnen, vleeswaren, boter, ja zelfs Sint-Antoniusbeelden vervaardigd van uiteenlopende materialen. In 1956 bedroeg de inzet 5 frank, in 1984 was dit 20 frank. De koster had zich teruggetrokken in de sacristie en kon dus niemand bevoordelen. Geregeld drukte hij op de knop om de klok te laten luiden. Telkens als de klok sloeg, won degene die bood de offergave die te koop werd aangeboden. De laatste tien bieders mochten deelnemen aan de verloting van het traditionele offervarken. De man die al sinds 1940 als "roeper" fungeert was Bredar Avet (°1914), Ingooigemnaar in hart en nieren. Met zijn krachtige stem, en niet bang voor een spitse opmerking, slaagde deze dynamische figuur er steeds opnieuw in het bieden te stimuleren en de verkoop met een benijdenswaardige opbrengst af te sluiten. In januari 1989 werd het feest bijgewoond door een delegatie uit Rollegem, waar men eveneens Sint-Antonius-abt vereert. Zij hadden een "bellemán" meegebracht, een omroeper die de taak van de klok overnam. Een succes werd het niet; de klok deed het veel beter, aldus de traditiebewuste vierders. De opbrengst van de verkoop ging naar de kerk en de parochiale werken. Omstreeks 13 uur namen de ingeschrevenen deel aan de zogenaamde zwijntjeskermis, een volwaardige maaltijd, waarbij men, attribueert en patronaat van de heilige indachtig, enkel varkensvlees opdient. De traditie wil dat het feest elk jaar in een andere zaal gehouden wordt. Aan tafel werd het Lied van Sint-Antonius gezongen, "*S'nt-Antonius, weirdt u ne keer*", dat oorspronkelijk bedoeld was voor een gelijkaardige devotie in de Sint-Antoniuskapel te Lendeledede, maar aangepast werd aan de viering in Ingooigem. In feite drukt dit luimige lied de onvervulde verlangens uit van trouwlustige jonge dochters en heeft weinig uit te staan met de devotie tot de heilige eremiet. Omstreeks 18 uur volgde dan in de gemeentelijke feestzaal de organisatie door het lokale sportcomité, een levensecht familiefeest. Het programma vermeldde kaartspel, dobbelbak en tombola, met waardevolle prijzen. De junidevotie (van de tweede tot de derde zondag) heeft een geheel ander karakter: nu ligt het accent meer op de bedevaart.

Afb. 15: Een moderne Antonius met zijn varkentje

Op het pleintje van de St.-Antoniuswijk, opgericht omstreeks 1990, staat een moderne Antonius met zijn varkentje waarvan wij graag het ontstaan willen vernemen. (afb. 15)

In 1991 werd Frans Van de Walle pastoor van Ingooigem. Hij houdt van de mooie volkse St.-Antoniusdevotie en wil deze traditie in ere houden. Bij ons bezoek aan de kerk en pastorie op 20 januari 1999 bezorgde hij ons heel wat informatie én fraai fotomateriaal over de kerkschatten van Sint-Antonius-abt.

Voor de 51ste keer trok op zondag 21 januari 2001 de Sint-Antonius-omwegang door de hoofdstraat van Ingooigem, met vlaggen, vaandels, de koninklijke fanfare "De Eendracht" en vooral levende offergaven, gedragen door scholieren en vertegenwoordigers van de lokale verenigingen. Voor pastoor Frans Vande Walle is de "Ivegemse Toontjesprocessie" iets speciaals. (14)

(14) *Het Nieuwsblad* zaterdag 20 zondag 21 januari 2001.

Drie spookhuizen te Gent (ca. 1675-1700)

W.L. Braekman

Volgens een verzamelbundel van historische aantekeningen, anekdotes en allerlei andere wetenswaardigheden, geschreven door een anonieme Gentenaar, bestonden er in de Arteveldestad ca. 1675-1700 een aantal huizen, waarin klopgeesten of spoken hun intrek hadden genomen. (1) Er waren er volgens hem drie. Over elk ervan weet hij interessante gegevens mee te delen. We laten hem zelf aan het woord:

Ick hebbe mij laeten seggen dat sekeren heere, E... gheuoemt, woonende in een huijs in die Bischoopstraete, [in] de welckers kelder eenen gheest wandelde, den welcken met de meijssens, (2) ofte wie dat het was die in den kelder quaemen, altijt nevens hun sijde was, ende met hun in den kelder ginck, dien sij oock saeghen, welcke meijssens ende knechten [dit] aen mijn heer E... seijden, die hetselve niet en wilde ghelooven, waer door sij uijt sijn huijs altijt verhuijsden.

Sijn huijsvrauwe self die hadde dien geest oock ghesien, welcken heer het selfde oock niet en wilde ghelooven, nochtans en dorst (3) hij niet gaen sien.

Op sekeren tijt, het selve door eenen knecht ghebodtschap sijnde, lachte hij met het selve, ende terstont wiert sijnen hoet van sijn hoofd ghesmeten door den gheest, den welcken alsdan het selve alsdan gheloovende, verhuijsde terstont uijt dit huijs, ende ginck in een ander huijs woonen.

Van eenen anderen

In het huijs van mijn heer S... op den Cauter, wandelde op een camer oock eenen geest, die sij noijt en dorsten aanspreken, maer versweeghen tselve. Sijne dochter, die met eenen heere van Brugghe getrouwt was, quam int jaer 1685 geliggen (4) int selve huijs.

De achterwaerster (5) op die camer commende, die altijt gesloten was, sach den selven geest, de welcke, seer vervaert sijnde, wech liep, ende seijde tselve tegen haer volck die tselve bekenden, ende oock teghen de geestelijcke, dewelcke haer seijden dat sij den geest soude aanspreken, mits sij staut (6) was.

Eenighen tijt daernaer, noch eens in de camer comende, sach sij den selven gheest ende sprack hem aen, vraeghende wat hij begeerde, ende wie hij was. Den welcken aen haer seijde dat hij den heer H...B was, die van den heer S. doodt ghesteken was, ende datter eenighe

(1) U. Gent, hs. 1816, p. 39-41. Een ander bekend spookhuis bevond zich in de negentiende eeuw op het Laurentplein.

(2) meijssens: dienstmeisjes.

(3) dorst: durfde.

(4) geliggen: baren (niet in Gents Wdb.).

(5) achterwaerster: kraamvrouw.

(6) staut: moedig.

dinghen voor sijne siele moesten ghedaen worden, segghende daerbij oock dat Godt hem die macht niet ghegeven en hadde, om aen imant anders tselve te seggen dan aen haer, om dat sij stout gheweest was tselve te vraeghen. Dewelcke alsdan van daer vertreckende, seijde tselve teghen sijn vrienden, die de bede voldaan hebbende, en wiert den geest daer niet meer ghesien, het selve heeft verclaert eenen knecht die aldaer heeft ghewoont, clerck sijnde bij den selven S.

In de prochie van St Jacobs tot Ghendt was oock een seker [hu]is, daer den heere ... in woont daer oock eenen geest wandelde, die altijt clop-te teghen eenighe hoochtijden. (7) Op eenen sekeren tijt, eenen van sijne vrienden bij hem commende logieren, en wiste hem nievers te legghen dan op die camer daer dien geest wandelde, die het selve aen siinen vrient oock kenbaer maecte. Oock seijde hij, seer stout sijnde, daer te [willen] ligghen, maeckende ter dien eijnde gheheel den nacht vier.

Ende ter middernacht, bij tvier sittende alleen, hoorde in die camer een groot ramoer, werdende sijn kers uijtghedaen ende achternaer (8) sach bij hem commen een seer audde vrouwe met hanghende hair, die hem geen quaet en dede, sprekende dan teghen deselve, en antwoorde sij hem niet.

Hij seer benauwt woordende, trock, gheheel ghecleedt sijnde, in sijn bedde. Aldaer ligghende, soo quam die vrouwe op de sponde van sijn bedde sitten, daer naer lach sij wat op hem, ende daarnaer verdween sij. Sanderdachs seijde hij het selve, hoe hij ghevaeren was, ende hoe vervaert hij gheweest hadde, segghende daerbij dat hij om al het goet vande weerelt daer niet meer en soude willen slaepen.

Den selven geest is dicwils door de geestelijcken vermaent (9) geweest, maer en heeft noijt willen antwoorden. Eene van mijne kennissen in dat huijs eens wesende, hoorde cloppen het selve int midden van den dach, die vraegende wat dit was, seijden dat het "het weckerken" was, het selve aen haer soo heetende, ende verhaelden aen haer die historie.

(7) hoochtijden: belangrijke kalenderdagen in de loop van het jaar.

(8) achternaer: nadien, daarop.

(9) vermaent: bezworen.

OPROEPEN

Gezocht: Wanneer drinkt u een elixirtje?

In het najaar van 2005 loopt er in het Nationaal Jenevermuseum een tentoonstelling over 'elixirs'. Elixirs zijn zoete, kruidige likeuren. De meest gekende elixir is ongetwijfeld de Elixir d'Anvers, de mierzoete, goudgele likeur in zijn typische achthoekige fles van de Antwerpse firma F.X. de Beukelaer. Voor velen roept elixir herinneringen op aan de bezoeken aan oma en opa. Of misschien bent u zelf wel een fervent liefhebber van een elixirtje op tijd en stond, of wordt het in uw familie gebruikt als middel tegen allerlei kwaaltjes.

De tentoonstelling wil ook het alledaagse aspect van elixir belichten. Vandaar deze oproep naar verhalen of anekdotes. Uw 'elixir'-verhaal kunt u kwijt bij het Nationaal Jenevermuseum, Joanie Dehullu, tel. 011-23 98 52, e-mail: j.dehullu@hasselt.be.

Nationaal Jenevermuseum
Witte Nonnenstraat 19
3500 Hasselt

**Banditisme in het Schelddedepartement in de Franse tijd
(1795 - 1814)**

Eva Van Boxelaer
Kwakkelstraat 97a, 9190 Kemzeke (Stekene)

Samenvatting

In dit artikel wordt een beeld gegeven van het fenomeen banditisme tijdens de Franse periode (1795-1815), waarbij de situatie in het Schelddedepartement naderbij wordt bekeken. De Franse Tijd kenmerkte zich door een politieke instabiliteit, een inefficiëntie en een gebrek aan mankracht bij de gerechtelijke instanties en de politie. Door de ingrijpende politieke en bestuurlijke veranderingen was de macht van de staat te zwak, waardoor het moeilijk was om zijn gezag te handhaven en om ordeverstoringen van allerlei aard te bestrijden. Dit alles werkte de bendecriminaliteit aanvankelijk in de hand. Naarmate het Franse bestuur repressiever optrad en de gerechtelijke veranderingen ten volle doordrongen, daalde het aantal bendeactiviteiten. In het eerste deel van het artikel wordt ingegaan op de beïnvloedende factoren (politieke, sociale en economische veranderingen) op het banditisme en in het tweede deel worden de onderzoeksresultaten over de groepsriminaliteit in het Schelddedepartement toegelicht. De voornaamste conclusies zijn dat de bendecriminaliteit hier vooral gekenmerkt was door de knevelarij en dat de bendes geen grote, spraakmakende leiders kende. Hierdoor lijkt op het eerste gezicht dat dit departement gevrijwaard bleef van dergelijke criminaliteit. De bronnen bewijzen echter het tegendeel.

Banditry in the Department of the Scheldt during the French period (1795-1814)

Summary

This article describes the phenomenon of banditry during the French occupation (1795-1814) and takes a closer look at the situation of the Department of the Scheldt.

The French period was characterised by political instability and inefficiency and by a lack of manpower in the judicial system and the police force. Fundamental political and administrative changes had weakened the power of the State, making it difficult to uphold its authority and to fight all kinds of disturbances. At first, all these factors contributed to the establishment of a criminal gang mentality. When the French authorities started reacting in a more repressive way and when the judicial changes really took hold, the number of criminal gang activities decreased. The first part of this article deals with the influencing factors (political, social and economical changes) on banditry; the second part clarifies the research results about group criminality in the Department of the Scheldt. The most important conclusions are that, in this case, gang criminality was mainly caused by oppression and that the gangs never had any great, outspoken leaders. At first sight it seems that the Department of the Scheldt was almost free from this kind of criminal activities. Yet, several sources prove the opposite.

Oost- en West-Vlamingen uit de 17de eeuw, 'berucht van toverie'

W.L. Braekman
Eeklostraat 69, 9030 Gent-Mariakerke

Samenvatting

Het eens zo verspreid fenomeen van 'toverie' heeft sinds vele jaren de gefascineerde aandacht gekregen die het verdient. Vooral die gevallen waarover ruime documentatie voorhanden is omdat ze tot een proces hadden geleid, hebben belangstelling gekregen. Naast deze goed gedocumenteerde 'cases' zijn in de archieven ook vele kleine aanwijzingen voorhanden voor of allusies op gevallen van 'toverie'. Aangezien die echter niet verder uitgewerkt zijn, bleven ze meestal geïgnoreerd voor zoverre hun bestaan bekend is, wat dikwijls niet het geval is. Een aantal daarvan uit de zeventiende eeuw, die betrekking hebben op inwoners van de beide Vlaanders, 'berucht van toverie', zijn in dit artikel samengebracht. Het zijn frustrerende berichten wegens het gebrek aan achtergrond-informatie. Toch bewijzen ze alvast dat het fenomeen eens een nog sterkere verspreiding heeft gekend dan men tot op heden heeft aangenomen.

Seventeenth-century inhabitants of East and West Flanders, 'magicians by repute'

Summary

The once widespread and fascinating phenomenon of witch-hunting has for many years been the subject of scholarly research. Especially those cases of which substantial background information and ample legal evidence are available have attracted attention. Yet side-by-side with these well-studied cases, there are many bits of evidence of and hints to a number of further cases to be found in archives. These apparently did not end in trials and the written evidence that accompanies them is scarce. Because of this, they have been largely neglected so far as their existence has been known, or they have as yet remained unnoticed. A number of these, concerning 17th-century inhabitants of both Flanders, are brought together in this paper. They are no doubt incomplete. Nevertheless they go to show that the phenomenon of witchcraft, although vast in itself, has been even more common and widespread than has been assumed until now.

De Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw (KBOV) is opgericht in 1926 met als doel de studie van de volkscultuur te bevorderen. Haar belangrijkste verwezenlijkingen zijn: het oprichten van het tijdschrift *Cost-Vlaamse Zanten* en de Volkskundige Bibliotheek in 1926; de oprichting van het Museum voor Volkskunde (nu Huis van Alijn) in Gent in 1927; de organisatie van de Kantwerkclub Sint-Katelijne sedert 1969 en de Geschiedkundige Boekenbeurs voor Vlaanderen sedert 1983. (Zie: <http://users.pandora.be/kbov/>)

Contact KBOV: Luc Beyens, Vinkendal 32, 9031 Gent (Drongen) tel./fax 09-330 33 81 - e-mail: kbov@pandora.be

Volkskunde West-Vlaanderen vzw (VWV) is in 1936 opgericht als de Bond van de West-Vlaamse Volkskundigen (BWV) met als doel de studie van de volkscultuur te bevorderen. De BWV lag aan de basis van het Museum voor Volkskunde in Brugge en publiceert sedert 1937 de volkskundige almanak / jaarboek "*'t Beertje*". Sedert 1993 werd ook het blad "*Nieuwjaararen*" uitgegeven. (Zie: <http://www.volkskunde-west-vlaanderen.be>)

Contact : Danny Vanlooche, Vooruitgangstraat 66, 8310 Assebroek, tel. 050-36 16 09 - e-mail: d_vanlooche@hotmail.com

Het Huis van Alijn in Gent

Kraanlei 65, 9000 Gent (tel. 09-269 23 50; fax 09-269 23 58; e-mail: huis.alijn@gent.be; www.huisvanalijn.be)

Openingsuren: elke dag open van 11u tot 17u (op zondag vanaf 10u); gesloten op maandag (behalve op Paas- en Pinkstermaandag), 1 januari en 25 december. Het museum is ook gesloten de dinsdag na de Gentse Feesten.

Het Stedelijk Museum voor Volkskunde in Brugge

Balstraat 43, 8000 Brugge (correspondentieadres: Rolweg 40, 8000 Brugge; tel. 050-33 00 44; fax 050-33 54 89; e-mail: volkskundemuseum@skynet.be; <http://www.brugge.be/musea/>)

Openingsuren: elke dag van 9.30u tot 17u; gesloten op maandag.

Het Museum voor de Oudere Technieken in Grimbergen

Guldendal 20, 1850 Grimbergen (tel. 02-270 81 11; fax 02-270 09 83; e-mail: info@mot.be; <http://www.mot.be>)

Openingsuren: afdeling Guldendal elke werkdag van 9u tot 17u; afdelingen Guldendal, Liermolen en Tommenmolen weekends en feestdagen van april tot september van 14u tot 18u. Gesloten tussen Kerst en Nieuwjaar.

Het Volkskundemuseum in Antwerpen

Gildekamersstraat 2-6 (achter het stadhuis), 2000 Antwerpen (tel.: 03-220 86 66; fax 03-220 83 68; e-mail: volkskunde.museum@stad.antwerpen.be; <http://museum.antwerpen.be/volkskunde>)

Openingsuren: elke dag van 10u tot 17u. Gesloten op maandag (behalve Paas- en Pinkstermaandag). Gesloten op 1 en 2 januari, 1 mei, Hemelvaartsdag, 1 en 2 november, 25 en 26 december.